

RAÄ 378 och 379, Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län

Arkeologisk förundersökning av by-/gårdstomt och blästplats från tidigmodern tid

Stig Swedberg och Anton Larsson
Kulturlandskapet rapporter 2019:4

**RAÄ 378 och 379, Fryksände socken, Torsby
kommun, Värmlands län**
**Arkeologisk förundersökning av by-/gårdstomt och
blästplats från tidigmodern tid**

Stig Swedberg och Anton Larsson

Administrativa uppgifter

Fastighet: Torsby 4:33 och Torsby S6 i Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län

Länsstyrelsebeslut dnr: 431-7042-2018

Uppdragsgivare: Torsby Bostäder AB

Fältarbetsperiod: 2018-11-15 - 2018-11-21

Projektnummer: 18271

Projektansvarig: Annika Östlund

Fältansvarig: Stig Swedberg

Övrig personal: Andreas Toreld och Anton Larsson

För personalens meriter hänvisas till Kulturlandskapets hemsida.

Undersökningsområdets storlek: 9000 m²

Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6 668 000 m, Öst 388 720 m

Höjd över havet: 45-55 meter

Dokumentationsmaterial: Inmätningar, beskrivningar, fotografier, allt i digitalt format.

Digitalt dokumentationsmaterial förvaltas av Kulturlandskapet.

Fynd: Har omhändertagits. Antal fyndposter: RAÄ 378 8 st, RAÄ 379 26 st. Sammanlagt 10 fyndposter med brända ben är tillvaratagna. Fynd förvaras hos Kulturlandskapet fram till fyndfördelning. Tidigare fynd från samma fornlämning förvaras på Värmlands Museum.

RAÄ 378 och 379, Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län**Arkeologisk förundersökning av by-/gårdstomt och blästplats från tidigmodern tid**

Kulturlandskapet rapporter 2019:4

© Kulturlandskapet 2019

Författare: Stig Swedberg och Anton Larsson

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.

Omslagsbild framsida: Andreas rensar fram en bit järnslag från anläggning 15 inom Fryksände 378. Foto mot sydväst.

Bild baksida: Översikt av undersökningsområdet från gångbron över Röjdan. Foto mot väster.

Orienteringskarta: Framställd av Kulturlandskapet med data från Map Maker, FMIS samt Länsstyrelsen i Värmland.

Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av uppdragsgivaren.

Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Kulturlandskapet.

Redigering och layout: Andreas Hansen, Omland Form och Fotografi

Sökord: Blästplats, gårdstomt, järnframställning, slag, porslin, fajans, rödgods, dansbana

Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Innehåll

Sammanfattning	5	Del 4 Tolkning och vidare åtgärder	
		Fryksände 378	24
Del 1 Inledning		Fryksände 379	25
Syfte	7	L2018:1512	26
Tidigare undersökningar	9	Vetenskaplig kunskapspotential	26
Undersökningsområdet	9	Pedagogisk kunskapspotential	28
Frågeställningar	9	Utvärdering av undersökningsplanen	28
Metod	9	Förslag på vidare åtgärder	28
Förmedling	10	Källor	29
Undersökningsresultat	10		
Del 2 Blästplats Fryksände 378		Bilagor	
Schakt	11	Schakt	32
Meterrutor	12	Rutor	33
Anläggningar	12	Fynd Fryksände 378	34
Fynd	14	Fynd Fryksände 379	35
Analysresultat	15	Anläggningar	37
		Schakt och anläggningar från AU och FU	38
Del 3 By-/gårdstomt Fryksände 379			
Schakt	17		
Meterrutor	18		
Anläggningar	18		
Fynd	20		
Arkivstudier	22		

RAÄ 378 och 379, Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län

Arkeologisk förundersökning av by-/gårdstomt och blästplats från tidigmodern tid

Sammanfattning

I november 2018 utförde Kulturlandskapet en arkeologisk förundersökning av fornlämningarna Fryksände 378 och 379, på beställning av Länsstyrelsen i Värmlands län, med anledning av att Torsby kommuner avser att anlägga bostäder inom planområdet Björkängen. Syftet var att ge Länsstyrelsen ett beslutsunderlag och att avgränsa lämningarna.

Lämningarna, som utgjordes av en smideslämning samt en by-/gårdstomt, registrerades i samband med en arkeologisk utredning utförd av Värmlands museum 2015, och daterades till historisk tid.

Vid smideslämningen Fryksände 378 framkom ett antal anläggningar, bland annat tre blästugnar, vilka tillsammans med fynd av slagg tyder på en lågteknisk järnhantering, vilken eventuellt är tidigare än eller samtida med Fryksände 379. Ett kolprov av tall har daterats till perioden 1430-1630 e Kr, till vilket dock trädets eventuella egenålder bör räknas. Lämningstypen har ändrats från smideslämning till blästplats och fornlämningens utsträckning har justerats.

Vid förundersökningen av by-/gårdstomten

Fryksände 379 har en sannolik huslämning identifierats, i form av konstruktionsrester och andra anläggningar, och en mängd fynd påträffats. Fyndmaterialet har, tillsammans med arkivmaterialet, givit en datering av gårdslämningen till perioden 1750-1850 e Kr. Fornlämningens utsträckning har justerats.

En ny lämning har identifierats inom delar av den tidigare utsträckningen för Fryksände 378, registrerad under beteckningen L2018:1512. Denna utgörs av en struktur som sannolikt är kopplad till en dansbana från första hälften av 1900-talet. Lämningen har bedömts som en övrig kulturhistorisk lämning och den angränsar till Fryksände 378.

I det fall exploateringsplanerna kvarstår bör Fryksände 378 och 379 bli föremål för en arkeologisk undersökning, då Kulturlandskapet bedömer att kunskapspotentialen för båda lämningarna är hög.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen.

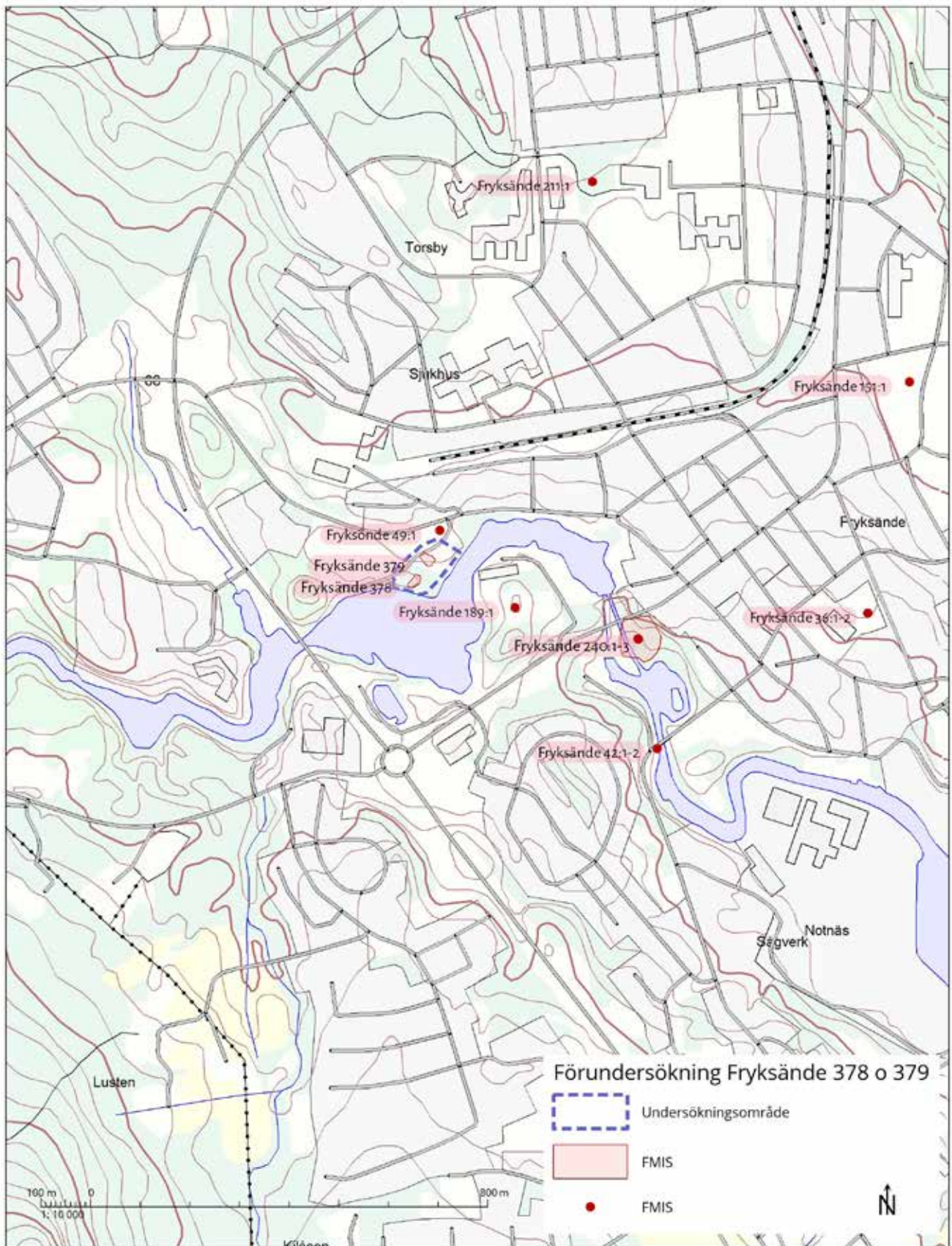

Illustration 1. Förundersökningsområdet för Fryksände 378 och 379 är markerat med streckad linje. Bakgrundskarta framställd av data från Lantmäteriet, licensierad genom CCO.

Illustration 2. Herrgårdsbyggnaden sett från Fryksände 378. Foto mot öster.

Del 1 Inledning

Syfte

Torsby kommun avser att anlägga bostäder inom planområdet Björkängen. Länsstyrelsen i Värmlands län gav därför i uppdrag åt Kulturlandskapet att utföra en arkeologisk förundersökning av fornlämningarna Fryksände 378 och 379. Detta med syftet att ge Länsstyrelsen ett beslutsunderlag inför prövning om tillstånd till ingrepp i fornlämning. Förundersökningen ska fastställa och dokumentera fornlämningarnas karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt ta tillvara fynd. Resultaten ska kunna användas av undersökare för att bedöma och beräkna omfattningen av en arkeologisk undersökning. Resultaten ska också kunna användas i vidare planering.

Undersökningsområdet

Undersökningsområdet är beläget på ett svagt utstickande näs i vattendraget Röjdan, vilken strax över 1 kilometer åt sydost rinner ut i

sjön Övre Fryken, och mittemot en historisk herrgårdsmiljö tillhörande Torsby bruk, *illustration 1*. Området kallas för Björkholmen, och utgörs av ej använd åkermark, igenväxande hagmark och slyskog. Undersökningsområdet delas i två av en sumpig bäckfåra, vilken åtskiljer Fryksände 378 och 379 och rinner ut i den del av Röjdan som kallas Herrgårdsdammen.

Speciellt för platsen är att den rumsliga närheten till Torsby bruk är mycket stark, *illustration 2 och baksida*. Brukets herrgårdsbyggnad har god utsikt rakt över gårds- och smideslämningarna, och all bebyggelse på platsen skulle ha haft en tydlig visuell koppling till bruksmiljön. Torsby bruk grundades senast år 1693 och hade inte bara hammare, kvarnar, sågar och andra industriella anläggningar utan även ett stort jordinnehav.¹ Torsby ägdes under större delen av 1700-talet av familjen Schröder, följt av kommersrådet Niklas Björnberg, familjen von Döbeln, Johan Georg Rydingsvärd samt familjen Lewgren under tidigt

¹ Björklund 2015

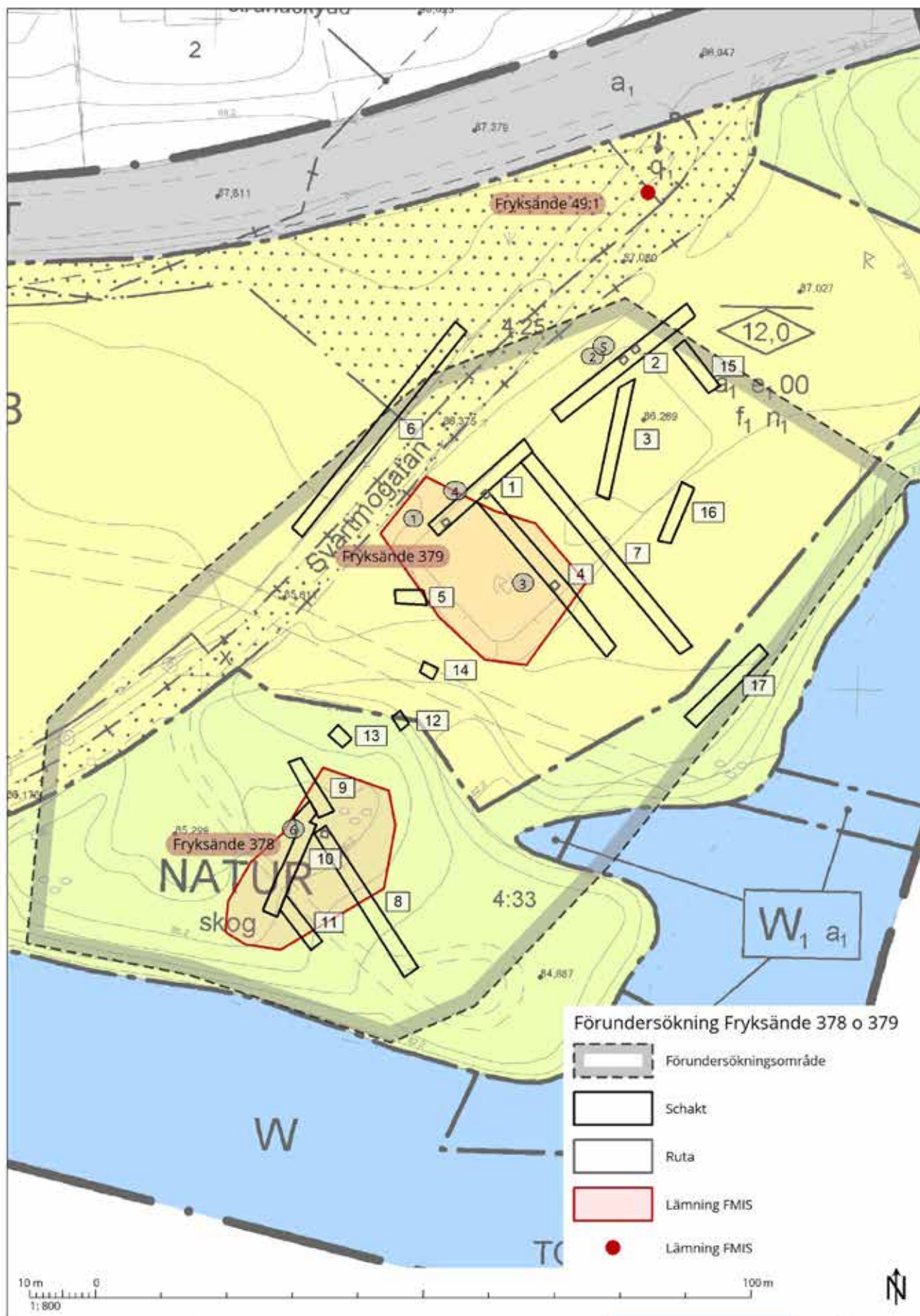

Illustration 3. Redovisning av grävenheter. Schaktnummer är markerade med vita rutor och rutnummer med grå rundlar. Plankarta tillhandahållen av Torsby bostäder.

Illustration 4. Andreas och Anders lägger ut markduk i schakt 1 och 4 inom Fryksände 379. Foto mot nordost.

1800-tal.² Fryksände 378 och 379 har existerat i skuggan av denna aristokratiska miljö.

Tidigare undersökningar

Värmlands museum utförde 2015 en arkeologisk utredning av Björkholmen, med syftet att identifiera tidigare okända fornlämningar, *bilaga 6*. Två sådana påträffades, Fryksände 378 och 379, vilka utgjordes av en smideslämning i form av en grund efter en smedja, respektive en gårdstomt, läget för en av gårdarna i Torsby enligt inäodelningskarta från 1757.³ Utifrån historiskt källmaterial bedömdes gården med ett tillhörande kulturlager ha sitt ursprung i 1700-talet, medan smideslämningen var av mer oklar datering. Fyndmaterialet bestod av bland annat glas, keramik, kritpipor, brända ben, tegel, slagg och kol.⁴ 2015 utförde Värmlands museum även en kulturmiljöutredning för området Björkängen, i vilket utredningsområdet ingår.⁵

² Stiernstedt 1872, s. 186.

³ FMIS

⁴ Olsson 2015

⁵ Björklund 2015

Fornlämningar

Fornlämningsmässigt är närmiljön relativt tom. Omkring 50 meter nordost om undersökningsområdet, längs den gamla landsvägen som även passerar förbi de två fornlämningarna, står milstenen Fryksände 49:1, daterad 1767. Detta är den närmaste registrerade lämningen. Därefter följer Fryksände 240:1-3, Torsby bruk, en lämning vilken kombinerar hammare, träindustri och kvarnar. Utöver denna finns inom en radie av 1 kilometer endast ett mycket litet antal fyndplatser, en knacksten (Fryksände 42:2), en skafthålsyxa (Fryksände 189:1) och en trindyxa (Fryksände 211:1), samt ett möjligt äldre läge för ett kapell och kyrkogård (Fryksände 36:1-2). Dessutom finns en fyndplats för fynd gjorda inom socknen (Fryksände 151:1) där bland annat flintredskap i form av yxor och pilspetsar finns representerade.

Frågeställningar

Förutom det övergripande syftet har frågan om smideslämningens datering ägnats särskild uppmärksamhet. Är den knuten till, och samtida med, gårdstomten eller är den äldre?

Metod

Förundersökningen utfördes i november 2018. Arbetet påbörjades efter viss trädfällning för att öka tillgängligheten, och pågick under totalt fem dagar. Undersökningen utfördes av Stig Swedberg, Anton Larsson och Andreas Toreld.

Undersökningen utfördes huvudsakligen genom maskinschaktning för att avgränsa fornlämningarnas utsträckning och interna rumsliga struktur. Totalt 17 schakt av varierande storlek togs upp. Normalt användes dubbel skopbredd, och schakten var i allmänhet cirka 2,5 meter breda. Handrensning av anläggningar företogs, av vilka vissa snittades för att bestämma karaktär. Totalt sex meterrutor handgrävdes för att bedöma djup och utsträckning av kulturlagren, *illustration 3*. Materialet från meterrutorna samlades. Metalldetektering utfördes i vissa av schakten inom Fryksände 379 och i samtliga schakt inom Fryksände 378. Fynd insamlades från undersökta kontexter och insamlingsenheter som meterrutor och i vissa fall från schakt. Prov togs ur en anläggning inom Fryksände 378 för vedartsbestämning och ¹⁴C-analys. Delar av schakt 1, 4, 10 och 14 täcktes med markduk innan schakten återfylldes, *illustration 4*. Grävnheter och anläggningar dokumenterades genom inmätning, beskrivning och fotografering. Undersökningsområdet och dess omgivningar fotograferades innan schakt togs upp. Arbetet fotograferades sedan löpande.

Det historiska fyndmaterialet analyserades av Torbjörn Brorsson (KKS) och det nutida materialet sorterades av Andreas Toreld. Efter kontakt med Värmlands museum har fynd selekterats bort, detta framgår av fyndlistorna för respektive fornlämning. Vedartsanalys har utförts av Vedlab, Glava, och ¹⁴C-analys av CEDAD, Italien.

Förmedling

Under fältarbetets lopp gjordes ett besök av en journalist från Nya Wermlands-Tidningen, vilken fick en kort guidning av förundersökningen. Detta resulterade i en artikel 2018-11-19 i NWT. Rapporten från förundersökningen är fritt nedladdningsbar på Kulturlandskapets hemsida, och genom Riksantikvarieämbetets Fornsök.

Undersökningsresultat

Undersökningen genomfördes i november, vilket inte är optimalt med tanke på ljusförhållandena. Totalt togs 626 m² schaktyta upp med grävmaskin, fördelat på 149 m² inom Fryksände 378 och 477 m² inom Fryksände 379. Inom schakten togs sex meterrutor upp, fördelat på en inom Fryksände 378 och fem inom Fryksände 379.

Resultaten av förundersökningen redovisas i det följande per fornlämning. Mer detaljerade beskrivningar av schakt, rutor, fynd och anläggningar framgår av bilagorna 1-5. I avslutande del 4 presenteras en samlad tolkning.

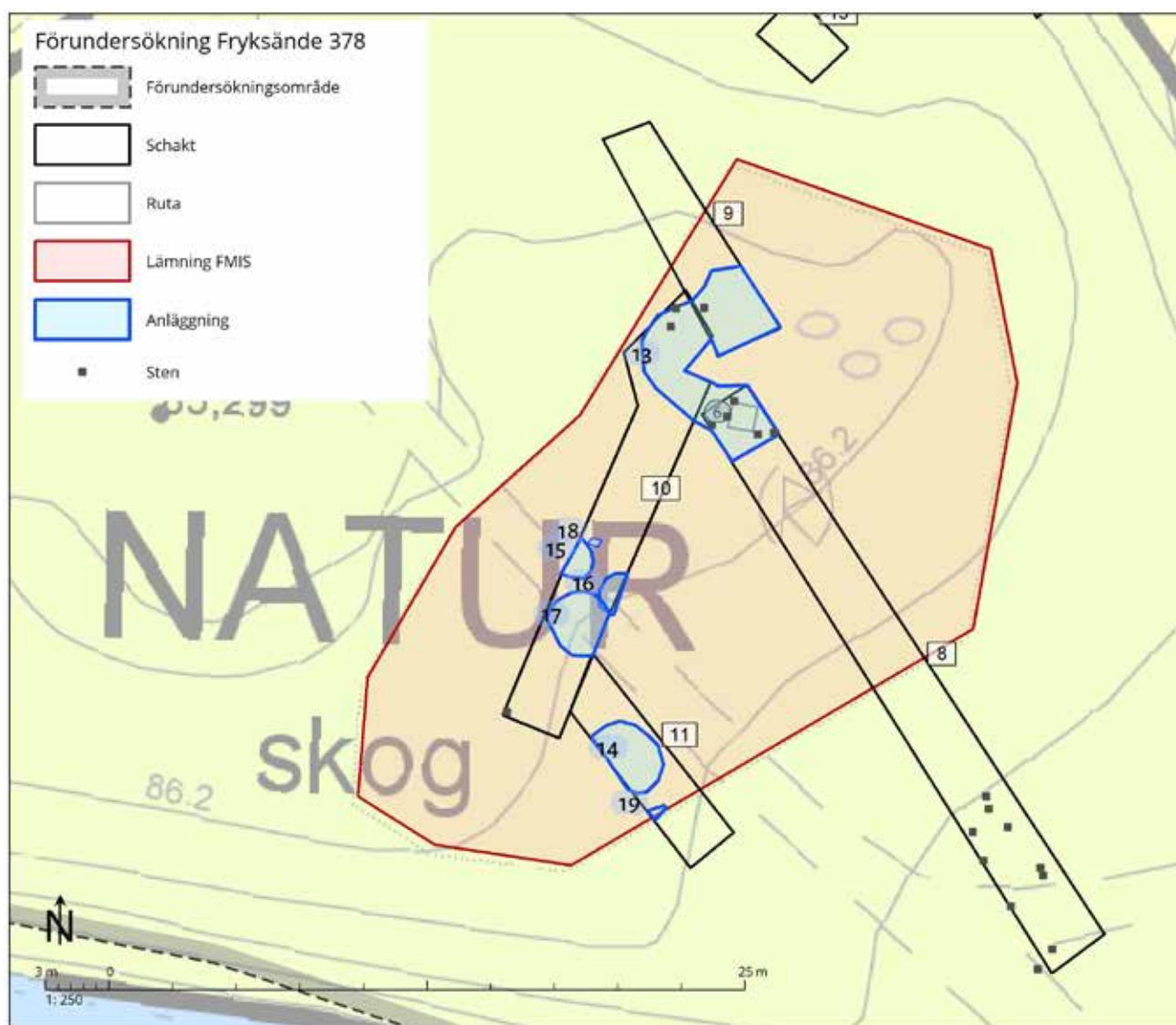

Illustration 5. Schakt, rutor, anläggningar och stenar från förundersökningen av Fryksände 378. Schaktnummer är markerade med vita rutor och rutnummer med grå rundlar. Plankarta tillhandahållen av Torsby bostäder.

Del 2 Blästplats Fryksände 378

Fryksände 378 undersöktes under två dagar i november. Vid undersökningen var det klara dagar vilket gjorde att ljuset var bra.

Schakt

Sex schakt togs upp inom eller i anslutning till fornlämningen, schakt 8-13. Ytan där smedjan var belägen togs inte upp igen men schakt 10 och 11 förlades i anslutning till den. Schakt 8 och 9 förlades till höjden och slänterna runt den mindre platta där en källargrop hade framkommit vid utredningen, illustration 5. Schakt 8 drogs från högsta punkten och ned för

slänten till plan mark intill Röjdan. I det sydliga partiet framkom mycket stenar direkt under grässvålen, illustration 6. Öster om schaktet fanns i detta parti även ett gjutet betongfundament. På högsta punkten framkom ett rektangulärt parti med urlakad, ljus sand. Schakt 10 förlades till höjdsträckningen mellan schakt 8 och 9 och smideslämningen. I den sydvästra delen av schakt 10 framkom en av syllstenarna som upptäcktes vid utredningen och koplades till smideslämningen. Schakt 11 placerades i slänten nedanför smideslämningen. Schakt 12 och 13 togs upp i slänten nordost om Fryksände 378 och höjdpartiet med anläggningar. Båda schakten var fynd och anläggningstomma.

För detaljerad beskrivning av schakten se bilaga 1.

Illustration 7. Delar av anläggning 13, med syllstenar och en mörkfärgad ränna. Det är möjligt att den urlakade vita sanden indikerar en yta som varit täckt. Foto mot väster.

Illustration 6. Schakt 8. Fotografen står nere vid vattendraget Röjdan. Närmast i bild syns stenar som troligen utgjort fundament till en dansbana. Andreas står på toppen där en grund till en byggnad framkom, anläggning 13, vilken registrerades som L2018:1512. Foto mot norr.

Meterrutor

På högsta punkten, i schakt 8 och i anslutning till schaktet från utredningen togs en meterruta upp, ruta 6. Den grävdes 0,15 meter djupt under avbanad yta. I denna framträdde delar av en ränna och några av syllstenarna, illustration 7.

Anläggningar

Vid förundersökningen av Fryksände 378 framkom totalt sju anläggningar. Dessa utgjordes av tre blästugnar, två gropar samt två övriga anläggningar, bestående av ett stenlyft och en historisk husgrund.

I schakt 8 framkom stenar och en ränna, varför meterruta 6 togs upp här. Anläggningarna har troligen utgjort del av en husgrund, anläggning 13. Såväl stenarna som rännan formar en rund grundstruktur. Rännan var cirka 0,2 meter bred och stenarna var mellan 0,2 och upp till 0,5 meter stora. Uppskattningsvis är strukturen cirka 7 meter i diameter och fanns även inom schakt 9 och 10. Den har efter förundersökningen avgränsats från Fryksände 378 och registre-

Illustration 8. Översikt av den framtagna delen av anläggning 13. Rännan och syllstenarna visar på en grundkonstruktion för en rund byggnad, vilken registrerades som L2018:1512. Foto mot söder.

rats som L2018:1512, illustration 8.

I schakt 10 framkom tre anläggningar, A15, 16 och 17. Dessa syntes som blekfärgad sand med kol och rödfärgad kant, illustration 9. Storleken varierade mellan 1 och 2 meter i diameter. En av dessa, anläggning 15, undersöktes till ungefär hälften. Den var 0,65 meter djup och hade rund botten. I anläggningen framkom bland annat en bottenskälla. Intill denna anläggning fanns en rektangulär, 0,35 x 0,25 meter stor gråaktig mörkfärgning, anläggning 18, även denna snittades och var cirka 0,2 meter djup med en plan botten. Denna registrerades som en övrig anläggning och tolkas som hålet efter en fällsten, illustration 10.

I schakt 11 framkom två gropar, anläggning 14 och 19. Den förra var 3 x 2 meter stor och påminde i ytan mycket om anläggningarna 15-17. En sektion spadades upp i anläggningen med ett djup på 0,8 meter, troligen är detta dock inte det största djupet. Inga fynd framkom vid upptagningen av sektionen. Anläggning 19 var 0,6 x

Illustration 9. Blästerugnar i schakt 10 inom Fryksände 378. Anläggningen 15, till vänster i bild, undersöktes och innehöll järnslag och lerdetaljer, bl a ett blästerskydd. Foto mot söder.

Illustration 10. Anläggning 15 och 18 inom Fryksände 378, en blästerugn och till vänster en rektangel efter en sten. Möjligen platsen för en fällsten. Foto mot söder.

Illustration 11. En kapsyl från Bryggeriaktiebolag Fryksände, vilken hittades i schakt 8 inom L2018:1512. Fotograf: Linda Wigert.

Illustration 12. Cigaretettändare från Fryksdalens Motor, från schakt 10 inom L2018:1512. Fotograf: Linda Wigert.

Illustration 13. Blästerskydd av lera från blästugnen, anläggning 15 inom Fryksände 378. Fotograf: Linda Wigert.

Illustration 14. Järnslag från anläggning 15 inom Fryksände 378. Fotograf: Linda Wigert.

0,3 meter stor och framkom intill anläggning 14. Den var betydligt flammigare i ytstrukturen än övriga anläggningar i schakt 11 och 10.

Fynd

Vid förundersökningen av Fryksände 378 framkom 81 föremål fördelade på aluminium (kapsyler), ben, bränd lera, Cu-legering (troligen från glödlampa), glas, (fönster, butelj- och dricksglas), järn (spik och band), järnslag, keramik, plast (luskam och tändare) och stanniol (omslagspapper), se tabell 1.

Inom schakt 8 och delar av schakt 9 och 10 framkom ett stort nutida fyndmaterial i form av kapsyler och buteljglas, illustration 11. Tre kapsyler har kunnat hänföras till Bryggeri AB Fryksdalen och åtta till Svea Ångbryggeri Filipstad. Bryggeri AB Fryksdalen bildades 1903 och köptes upp av Svea Ångbryggeri 1939. Svea Ångbryggeri bildades 1868 och köptes upp av AB Pripp och Lyckholm 1951. Detta ombildades 1964 till AB Pripp Bryggerier.⁶ Bryggeriverksamheten i Filipstad lades ner 1966 medan verksamheten i Torsby fortsatte till 1983.⁷ Fynden framkom främst inom schakt 8 vid ruta 6 samt i den södra delen av schaktet. Tillsammans med dessa fanns även fynd av dricksglas, spik och diverse min-

⁶ Sveriges Bryggerier 1994

⁷ Sveriges bryggerier 2018

dre järnföremål samt en luskam i plast. I schakt 9 och 10 dominerade de moderna fynden i området kring anläggning 13. Fynden är likartade med de i schakt 8. Ett avvikande och ännu mer modernt inslag var en cigarettändare av plast från Fryksdalens Motor, *illustration 12*. Tändaren tillverkades runt år 1990.⁸

Vid undersökningen av anläggning 15 i schakt 10 framkom blästerslagg, möjligen med inslag av koks, två lerplattor och en del av ett blästerskydd samt en bit grönt fönsterglas, *illustration 13 och 14*. Fönsterglaset framkom förhållandevis djupt under avbaningsytan, 0,4 meter. Del av en krit-pipa framkom i den södra delen av schakt 10 vid framrensning av anläggningarna.

Analysresultat

Vedartsanalys

Två prover togs ur anläggning 15 för vedartsanalys. Båda proverna var av tall. Det prov, prov 1, som togs i anslutning till blästerskyddet valdes ut för datering, trots att detta kunde ge högre egenålder än det andra provet.⁹ Detta motiveras med att kontexten för detta prov säkrare kunde knytas till processen i ugnen. Dessutom rådde det en viss tvekan om prov 2 härrörde från en kvist eller en rot. Om det kom från en rot finns det en möjlighet att det inte hör till anläggningen. Vedartsanalys har utförts av Vedlab, Glava. Analysrapporten går att ladda ner från Fornreg, samt Kulturlandskapets hemsida.

¹⁴C-analys

¹⁴C-analysen visar att trädet kan dateras till intervallet 1433 – 1635 e Kr, se tabell 2.¹⁰

¹⁴C-analys har utförts av CEDAD, Italien. Analysrapporten går att ladda ner från Fornreg, samt Kulturlandskapets hemsida.

⁸ Muntlig uppgift Walfridsson november 2018

⁹ Danielsson 2018

¹⁰ Calcagnile 2019

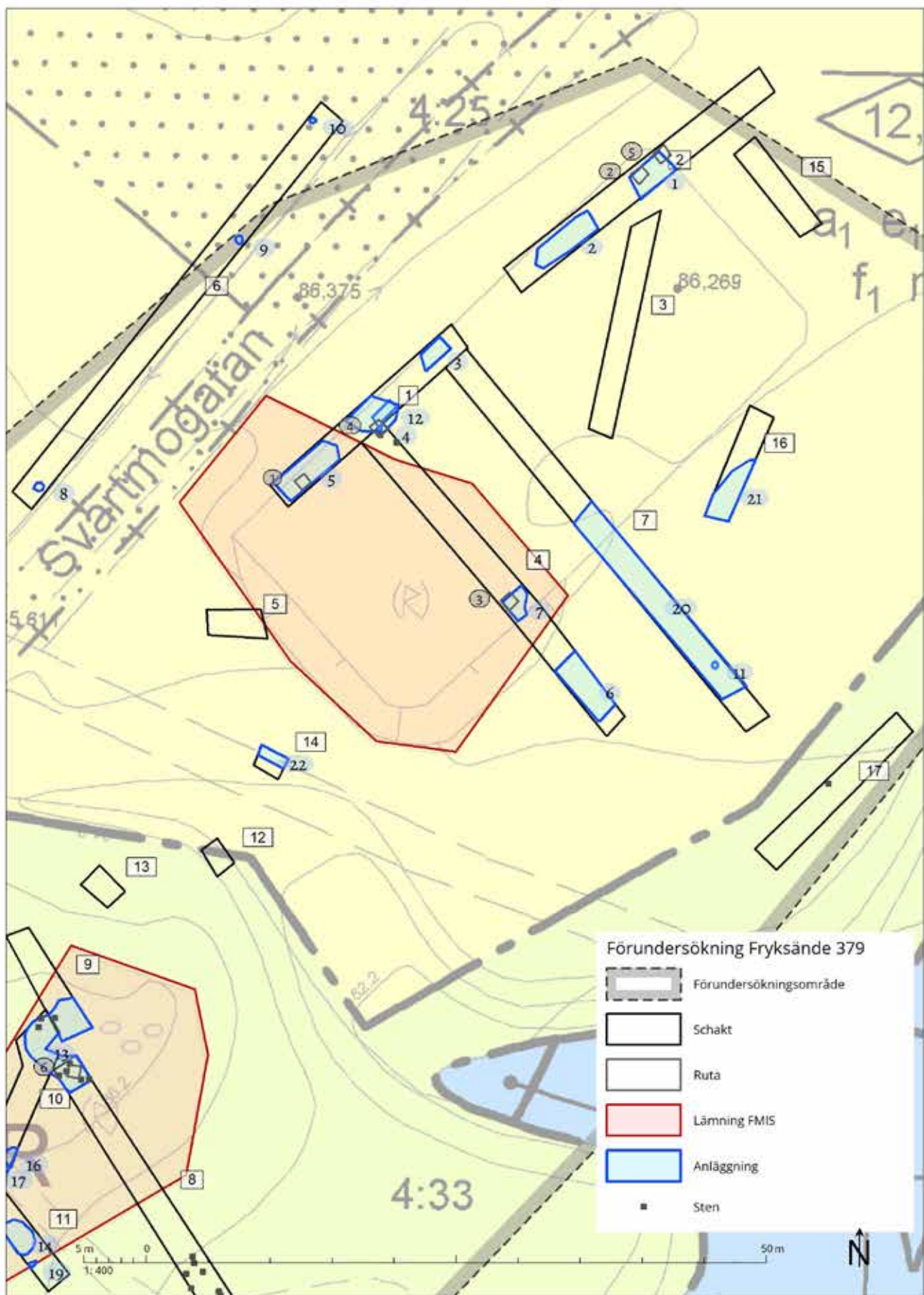

Illustration 15. Schakt, rutor, anläggningar och stenar från förundersökningen av Fryksände 379. Schaktnummer är markerade med vita rutor och rutnummer med grå rundlar. Plankarta tillhandahållen av Torsby Bostäder.

Illustration 16. Rester av bräddor, anläggning 12 i schakt 1, från husplatsen inom Fryksände 379. Till höger i bild syns delar av ruta 4. I denna framkom ett lerlager och tegel från en eldstad. Foto mot sydost.

Del 3: By-/gårdstomt Fryksände 379

Fryksände 379 undersöktes under tre dagar i november. Vid undersökningen var det mestadels mulet vilket gjorde att ljusförhållandena var mindre bra. Elva schakt togs upp inom eller i anslutning till fornlämningen. Ytterligare två schakt togs mellan Fryksände 378 och 379.

Schakt

Totalt elva schakt togs upp på Fryksände 379 för att avgränsa lämningen, nämligen schakt 1-7 samt 14-17. Av dessa togs schakt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 14 och 15 upp helt eller delvis inom den ny avgränsade lämningsytan på den sydöstra sidan av vägen. Schakt 6 drogs åt nordväst, på andra sidan vägen. I ett antal av dessa framkom anläggningar, se *illustration 15*.

Centralt inom fornlämningen fanns en hårdgjord yta. Schakt 1, 2, 3, 4 och 7 berörde helt eller delvis denna. Inom den hårdgjorda ytan fanns ett cirka 0,20 till 0,35 meter djupt lager bestående av grus, sand och bitvis humus. Under detta

lager framkom ett naturligt sandlager. Ytan var cirka 40 x 20 meter stor. Inom schakt 1, 2, 4 och 7 framkom delar av ett kulturlager. Anläggningarna framkom på cirka 0,35 meters djup. Inom schakt 1 delundersöktes ett dike genom ruta 1. Detta dike rensades fram ställvis inom andra delar av schaktet, och löper närmast parallellt med schaktets längdriktning. I mitten av schakt 1 där detta möter schakt 4 framkom vid rensning rester efter bräddor, *illustration 16*. Inom den nordvästra delen av schakt 4 framkom ett mycket ljust sandlager vilket var tydligt avgränsat mot den omgivande rödaktiga sanden, *illustration 17*.

Delar av schakt 4 och 7 drogs genom en terrasskant. Terrassen har en tjocklek på upp till 0,6 meter, och är uppbyggd av sandlager med inslag av kulturlager, i schakt 7 tydligt varvade. Delar av dessa två schakt drogs även nedanför terrasskanten. I detta område utgjorde tjockleken på den humösa matjorden cirka 0,45 meter. I övergången mellan humus och sand fanns mindre fickor av kulturlager. I sanden framträdde plogfårar i båda schakten.

Schakt 15, 16 och 17 togs upp utanför både den

Illustration 17. Husplatsen. Andreas rensar fram ett vitt urlakat sandlager i anslutning till ruta 4 och anläggning 12. Foto mot nordost.

hårdgjorda ytan och terrasskanten. I schakten fanns ett humöst matjordslager på cirka 0,30 meters tjocklek, vilket övergick i den underliggande sanden. I schakt 16 framkom partier med kulturlagerpåverkad sand.

Schakt 5 och 14 togs upp sydväst om terrasskanten. I schakt 14 på 0,50 meters djup framkom ett fyndrikt kulturlager. Schakt 5 var däremot fyndtomt.

För detaljerad beskrivning av schakten se bilaga 1.

Meterrutor

Totalt fem meterrutor togs upp på Fryksände 379 och handgrävdes. Ruta 1 grävdes i tre stick om 0,05 meter, medan de övriga rutorna endast grävdes i ett stick.

Ruta 1 togs upp inom anläggning 5, ett kulturlager. Stick 1 visade endast otydliga stråk av kulturlager, vilka i stick 2 övergick i en starkare formation. I stick 3 befanns detta vara ett tydligt dike. Det tredje sticket var det mest fyndrika, speciellt inom diket.

Ruta 2 togs upp inom anläggning 1, ett kulturlager. Inom rutan framkom måttligt med kol

och endast två fynd, ett bränt ben och en bit keramik.

Ruta 3 togs upp inom anläggning 7, ett kulturlager vid terrasskanten. I rutan framträdde omväxlande ren sand och humöst påverkad sand. I den senare framkom kol. Utöver detta var rutan fyndtomt.

Ruta 4 togs upp i anläggning 4, ett kulturlager, och placerades i ett område där sanden var blandad med lera. I botten av det första och enda sticket framkom ett mycket homogent lerlager, se illustration 17. I schaktkanten mot nordost framkom en koncentration av hårt bränt tegel. Utöver flera mindre koncentrationer av kol framkom fyra fynd, två keramikbitar och två bitar bränt ben.

Även ruta 5 upptogs i anläggning 1. I sticket fanns endast en mindre rest av kulturlagret, i övrigt opåverkad sand. Rutan var fyndtomt.

Anläggningar

Vid förundersökningen av Fryksände 379 framkom totalt 14 anläggningar. Dessa utgjordes av åtta kulturlager, två härdar, två gropar, ett område med plogspår (fossil åker), samt en övrig

Illustration 18 (överst vänster). I ruta 1 framkom ett tydligt dike vilket hade en förlängning som verkar följa landsvägen och avgränsa denna mot byggnaden. Foto mot sydost. Illustration 19 (höger). Stig dokumenterar schakt 4 och anläggning 6, ett område med plogfår. Foto mot nordväst. Illustration 20 (underst vänster). Profil av anläggning 9. Den framkom i schakt 6 tillsammans med två liknande gropar/härdar. I anläggningen finns tydligt varviga sandlager med flera kolhorisonter. Det tyder på att anläggningen legat öppen i ett område med öppen mark. Foto mot sydväst.

anläggning, bestående av brädrester.

I schakt 1 och nordvästra delen av schakt 4 framkom flera kulturlager, anläggningarna 3, 4 och 5, samt anläggning 12, brädrester. Kulturlagren utgjordes här av något humös sand med kol. I detta område framkom även relativt mycket fynd, såsom murtegel, fönsterglas, buteljglas, delar av kritpipor, brända ben, och diverse järnföremål såsom spik. Förutom brädrester kan noteras det homogena lerlagret från ruta 5, och det kraftigt brända teglet. I schakt 1 löper även ett handgrävt dike, närmast i schaktets längdriktning, och norr om lerlagret såväl som brädrester, *illustration 18*.

Inom schakt 2 framkom två kulturlager, anläggningarna 1 och 2. Kulturlagren utgjordes av svagt humös sand med kol. Dessa framträder fläckvis och var tunna, maximalt 0,03 meter djupa. Endast ett fåtal fynd noterades.

Inom den sydöstra delen av schakt 4, 7, 14

samt schakt 16, framkom fyra kulturlager, anläggningarna 7, 20, 21 och 22. Kulturlagren utgjordes av svagt humös sand med kol. Inom schakt 4 och 7 framträder kulturlagren delvis under terrasskanten. Inom övriga delar av schakten framträder kulturlagren företrädesvis fläckvis och var relativt tunna. Anläggning 22 utgjordes dock av ett minst 0,10 meter tjockt fyndrikt lager, med bland annat tegel, dricks-, butelj- och fönsterglas, spik och yngre rödgods. I anläggning 21 framkom relativt mycket fynd, bland annat murtegel, taktegel, glas, spik och flintgods. I anläggning 20 framkom ett fåtal fynd av keramik, bränt ben och järn. I schakt 4 framkom även anläggning 6, område med plogspår (fossil åker), bestående av åtta plogfår (SV-NO) med ett djup på maximalt 0,03 meter, fyllda med humös sand med kol inblandat, *illustration 19*. I schakt 7 framkom även anläggning 11, en härd. Denna är närmast rund, cirka 0,50 meter i diameter och

Illustration 21. Två bitar fajans från schakt 1 inom Fryksände 379, fynd 23 respektive 43. Fotograf: Linda Wigert.

Illustration 22. Flintgods från schakt 1 inom Fryksände 379, fynd 32 och 37 samt från schakt 16, fynd 74. Fotograf: Linda Wigert.

Illustration 23. Skärva från en porslinskål från ruta 1 i schakt 1 inom Fryksände 379, fynd 9. Glasyren på utsidan kallas café-au-lait. Fotograf: Linda Wigert.

0,10 meter djup, med en fyllning av grå sand och kol i varviga lager samt ett bottenlager av kol.

I schakt 6 framkom totalt två gropar och en hård, anläggningarna 8, 9 och 10. Anläggning 8, en grop, är rund och 0,60 meter i diameter, med en fyllning av kolpåverkade sandlager varvade med lager av urlakad vit sand. Anläggning 9, en hård, är oval och 0,60 x 0,50 meter stor, 0,08 me-

ter djup, med en fyllning av varviga sandlager delvis kolpåverkade samt med kol i botten, *illustration 20*. Anläggning 10, en grop, är rund och 0,50 meter i diameter, 0,07 meter djup och med en fyllning av varviga sandlager, delvis kolpåverkade.

Fynd

Vid förundersökningen av Fryksände 379 framkom 301 föremål fördelade på ben, bly, bränd lera (tegel och infodring), Cu-legering, glas (fönster-, butelj- och dricksglas), grafit, järn (spik, nit och övrigt), keramik (fat, kärl och skål), kritpipa och slagg, se *tabell 2*.

Totalt påträffades 34 bitar keramik. Majoriteten av dessa bestod av flintgods och yngre rödgods, samt två bitar fajans och en bit porslin, *illustration 21*. Keramikfynden framkom i schakt 1, 4, 7, 14 och 16. Bland dessa syns en tydlig fördelning. Samtliga typer återfinns i schakt 1, medan schakt 14 innehåller en koncentration av yngre rödgods och schakt 16 en koncentration av flintgods, *illustration 22*. De två fajansskärvorna bedömer Torbjörn Brorsson vara av skandinaviskt ursprung, det yngre rödgodset likaså. Porslins-skärvan är dekorerad med brun café-au-lait glasyr på utsidan och blå dekor på insidan, vilken Brorsson bedömer vara av europeisk produktion, *illustration 23*.

Sammanlagt 115 bitar bränd lera, huvudsakligen tegel, påträffades. Teglet har när det varit möjligt sorterats in i kategorierna infodring, murtegel och taktegel. Detta material påträffades huvudsakligen i schakt 1 men även i schakt 2, 4, 6, 14 och 16. Schakt 16 är det enda schakt där taktegel kunde identifieras. Brorsson noterar att murteglet bland annat varit framställt av grova leror, innehöll rikliga mängder organiskt material och var bränt till lägre temperaturer än normalt. Detta indikerar lokal tegelproduktion.

Av glas påträffades sammanlagt 26 bitar fönsterglas samt 12 bitar dricks-, butelj- och övrigt glas. Fönsterglasets utgjordes av 23 stycken grönfärgade bitar och sex stycken klara. Detta fyndmaterial påträffades till större delen i schakt 1, men även i schakt 4 och 14. Dricks- och buteljglas påträffades i schakt 1, 2, 6 och 14. Tre bitar obestämbart glas påträffades i schakt 16.

Totalt 27 järnföremål påträffades. Majoriteten av dessa var spikar och nitar, samt även en hästskosöm och en obestämbär maskindetalj. Fynden framkom främst i schakt 1, noteras kan att även schakt 14 och 16 innehöll ett antal spikar.

Totalt åtta kritpipsfragment påträffades, framförallt i schakt 1 med ett enda fynd i schakt 16. De bestod av sju oornerade skaftdelar och ett oornerat fragment av huvud.

Totalt 27 bitar av järnslag insamlades. Dessa påträffades framförallt i schakt 1, men även i schakt 6 och 16.

Totalt 45 fragment av ben påträffades, till större delen bränt. Majoriteten hittades i schakt 1. Även i schakt 14 framkom ett högre antal men endast enstaka bitar i schakt 2, 7, 14 och 16.

Fyndanalys

Den vanligaste godstypen från undersökningen var flintgods och av detta påträffades sammanlagt 17 skärvor. Flintgods började tillverkas på mitten av 1700-talet och merparten från Fryksände 379 har tillhört fat från senare delen av 1700-talet. I schakt 16 fanns det däremot blåglaserade skärvor av flintgods, och dessa har tillhört fat eller tallrikar från 1800-talets första del.

Av de 14 skärvorna yngre rödgods har majoriteten tillhört fat och skålar, *illustration 24*. Dessa kan med största sannolikhet dateras till senare delen av 1700-talet. Att det inte finns något äldre material visar bland annat avsaknaden av trefotsgritor, vilka normalt gick ur bruk i mitten av 1700-talet.

Porslinsskärvan från schakt 1 med brun café-au-lait glasyr och blå dekor på insidan, tillhörande en liten skål, kan dateras till omkring 1800, *illustration 25*.

Den sammantagna bilden av keramikmaterialet från Fryksände 379 är att det är förhållandevis enkelt, men man kan inte påstå att det skulle representera samhällets lägre skikt utan snarast en medelklass kring år 1800. Inslaget av en porslinsskål får anses vara mer exklusivt, men samtidigt var det europeisk tillverkat porslin och inte en ostindisk import. Den övriga keramiken från platsen är till stor del inhemsk. Keramiken kan dateras till 1700-talets senare del, men i schakt 16 framkom flintgodsskärvor vilka troligtvis är från

Illustration 24. Rödgods från ruta 4 inom schakt 1 och 4, fynd 31 samt från anläggning 22 i schakt 14 inom Fryksände 379. Anläggning 22 har bedömts som ett utkastlager. Fotograf: Linda Wigert.

Illustration 25. Glasyren på insidan av porslinsskålen, fynd 9. Skålen utgjorde det enda fyndet av porslin från platsen. Fotograf: Linda Wigert.

1800-talets första del.

Med hänsyn till de övriga fynden på platsen bör fynden av kopparlegeringar dateras till senare delen av 1700-talet.¹¹

Kritpipor dateras generellt från 1600-talet första del till 1800-talets andra hälft. Andra halvan av 1600-talet och hela 1700-talet räknas som den period när kripiporna var mest i bruk inom Skandinavien. Med hänsyn till att fragmenten är oornerade har de inte kunnat dateras närmre än de generella dateringarna.¹²

Benmaterialet från undersökningen har sparats, men inte genomgått osteologisk analys i detta skede.

¹¹ Brorsson 2019

¹² Olsson 2004

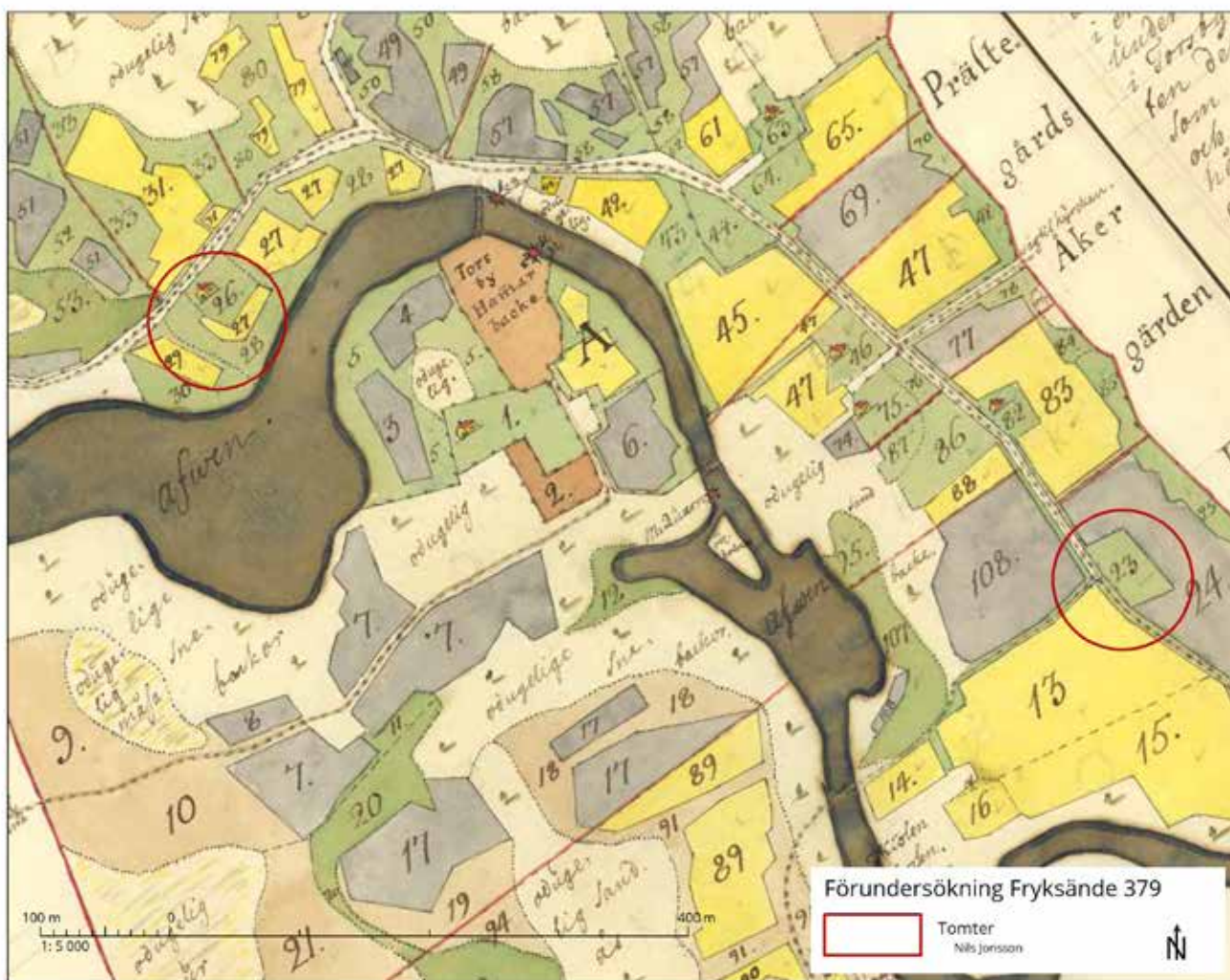

Illustration 26. Nils Jonssons gamla tomt, nr 23, och nya, nr 26, markerade med röd cirkel. Lantmäteriet, inäggelning 1757.

Arkivstudier

En studie av historiska kartor över Torsby har visat att gårdsmiljön på Fryksände 379 kan beläggas tidigast till en inäggelningsskarta från 1757.¹³ Gården har då tillhört Torsby hemman, och ägdes av bonden Nils Jonsson, vilken enligt kyrkoböckerna var gift med Marit Persdotter.¹⁴ Kartan visar en husschablon på platsen, belägen inom en avgränsad hustomt, vilken anges vara ny. Även en äldre och obebyggd hustomt tillhörde Nils Jonsson, belägen sydöst om bruket. Detta visar att gården nyligen flyttats från den äldre tomten till den nya, någon gång före 1757, illustration 26. Enligt inäggelningens handlingar förelåg en rättslig konflikt mellan

bönderna i hemmanet och brukspatronen Olof Denis Schröder kring nyodlingar som utförts i trakten.

På laga skifteskartan för Torsbys hemman från år 1858, utgörs hela den tidigare gårdstomten av åkermark,¹⁵ ägd av dödsboet efter den då nyligen avlidne brukspatronen på Torsby bruk, den göteborgske grosshandlaren Anders Georg Levgren.¹⁶ Detta visar att gården senast detta år inte längre fanns kvar. Detta överensstämmer väl med det material som återfunnits i kyrko- och domstolsarkiv.

De första gårdsägarna på Fryksände var som ovan nämnts Nils Jonsson och Marit Persdotter, från 1750-tal och framåt. Nils dog 1794,¹⁷ och

¹³ Lantmäteriet, Lantmaterimyndighetens arkiv 17-FRE-5. Delning 1757.

¹⁴ Fryksände kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/VA/13131/A I/8 (1764-1768), s. 150

¹⁵ Lantmäteriet, Lantmaterimyndighetens arkiv 17-FRE-143. Laga skifteskartan 1858.

¹⁶ Nya Wermlandstidningen 1858-05-08 (nr. 36), s. 1.

¹⁷ Fryksände kyrkoarkiv, Död- och begravningsböcker,

gården hade då övertagits av parets dotter Maja Nilsdotter och hennes make Lars Olsson. Maja och Lars dog 1801 respektive 1810, och efterföljdes av familjens tredje generation på gården, sonen Olof Larsson med hustrun Karin Nilsdotter.¹⁸ Dessa kom sannolikt att bli gårdens sista inneboende.

Olof Larsson (född 1777) och Karin Nilsdotter (född 1779) dog båda två under 1820, bara ett par månader isär. Lars avled i en feber den 14 februari, och Karin av lungsot den 28 maj.¹⁹ De efterlämnade sig barnen Lars, Karin, Kerstin och Maria, samt en stor mängd skulder. Karins ålder har inte gått att fastställa, men de andra barnen var då 15, elva respektive tio år gamla.²⁰

Bouppteckningen från den 6 juni 1820 visar att hela den fasta egendomen värderades till 493 riksdaler och 16 skilling. Läggs detta ihop med värderingen av hela bohaget, bestående av en

liten djuruppsättning, jordbruksutrustning, kläder och husgeråd, samt ett litet antal små fordringar på grannar, blir det totala värdet av deras tillgångar 605 riksdaler, 40 skilling och 8 runstycken. Inga kontanta penningar fanns, dock många skulder. Så många att de tillsammans uppgick till en skuldbörda på 552 riksdaler, 34 skilling och 3 runstycken.²¹ För att betala tillbaka dessa skulder skulle det krävas att gården såldes av.

Gårdens djur bestod 1820 av en häst, två kor, två oxar, två kvigor, fem får, två getter och två grisar. Bland de få äodelarna av något högre värde återfinns bland annat en slagklocka, ett målat skåp, en brännvinspanna, och kanske mest intressant en uppsättning smedsredskap med tillbehör.²² Det finns anledning att tro att en del av familjens äodelar redan sålts av efter Olofs död i februari, med tanke på hur sparsam listan är.

SE/VA/13131/F I/1 (1749-1807), s. 119

18 Fryksände kyrkoarkiv, Husförhörlängder, SE/VA/13131/A I/13 (1804-1812), s. 34.

19 Fryksände kyrkoarkiv, Död- och begravningsböcker, SE/VA/13131/F I/2 (1808-1854), s. 37.

20 Fryksände kyrkoarkiv, Husförhörlängder, SE/VA/13131/A I/14 (1812-1821), s. 55.

21 Fryksdals övre tingslags häradsrätts arkiv, Bouppteckningar, SE/VA/11145/F II/3 (1811-1820), s. 1567.

22 Fryksdals övre tingslags häradsrätts arkiv, Bouppteckningar, SE/VA/11145/F II/3 (1811-1820), s. 1568.

Del 4 Tolkning och vidare åtgärder

Fryksände 378

Inom Fryksände 378 hade en smideslämning i form av en husgrund efter en smedja registrerats vid utredningen. I anslutning till denna framkom fem anläggningar, fyra av dessa hade ett likartat utseende i markplan. En av dessa undersöktes och kunde bestämmas till en lågteknisk järnframställningsugn, så kallad blästugn. Det är troligt att även de andra anläggningarna är knutna till metallframställning. I den anläggning som undersöktes, anläggning 15, framkom blästerslagg och lerskivor. Det senare har rimligen ingått i en ugnskonstruktion. Träkol från denna anläggning har daterats till perioden

1430-1630 e Kr. I anläggningen framkom även fynd av grönt fönsterglas.

Dateringen av anläggningen genom ¹⁴C-analys antyder ett äldre skede än gårdstomten Fryksände 379. Det är dock viktigt att notera att kolet som daterats kom från tall, och kan ha en avsevärd egenålder - det är inte orimligt med en egenålder på 100-200 år - vilket inte utesluter att ugnen använts under 1700- eller till och med 1800-talet. Fyndet av grönt fönsterglas kan tyda på det. Den lågtekniska järnframställningen var i Värmland koncentrerad till de norra delarna och anses ha konkurrerats ut av bruken. Detta skedde framförallt under 1600-talet men det fanns en viss produktion även under 1700-talet.²³ Mot bakgrund av den allmänna utvecklingen är

²³ Svensson 1998

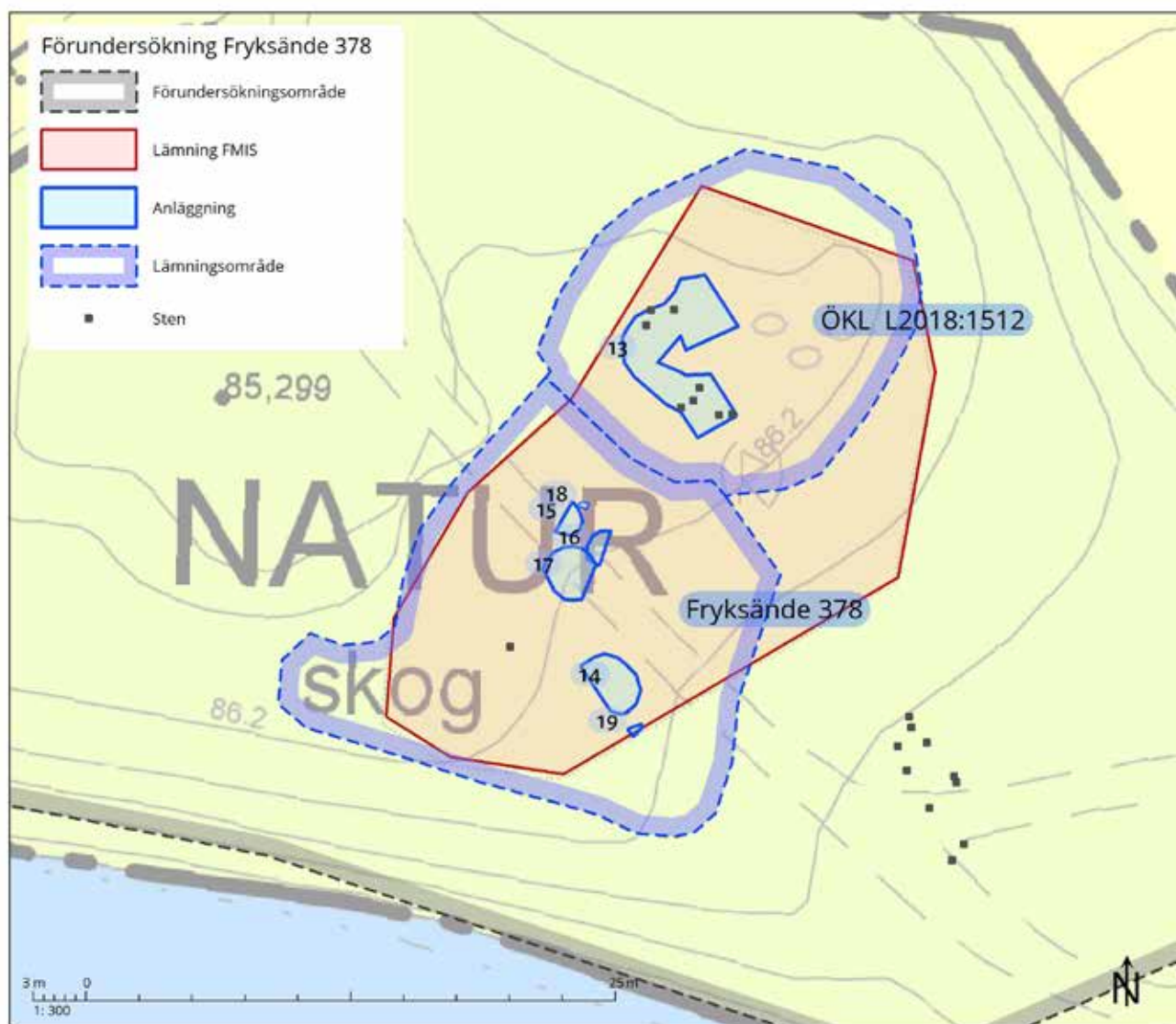

Illustration 27. Ny begränsning av Fryksände 378 samt den nyregistrerade övriga kulturhistoriska lämningen L2018:1512. Plankarta tillhandahållen av Torsby bostäder.

det därför troligt att järnframställningsugnarna är tidigare än gårdstomten och möjligen även tidigare än bruket.

Inom schakt 8 framkom en stor mängd re-centa fynd och anläggningsdetaljer. Dessa kan med stor sannolikhet knytas till dansbanan som fanns under första halvan av 1900-talet.

Genom förundersökningen har begränsningen av Fryksände 378 justerats. Lämningarna knutna till dansbanan har registrerats som övrig kulturhistorisk lämning L2018:1512, se illustration 27. Avgränsningen har gjorts mot bakgrund av undersökningsiakttagelser, det topografiska läget och i nordväst mot tätkanten. Dessutom har lämningstypen ändrats från smideslämning till blästplats.

Fryksände 379

Undersökningen visar, genom fyndmaterial och strukturer, på en husplats i schakt 1 och 4. Strukturerna utgörs av brädrester (anläggning 12), det lerlager som iaktogs i ruta 4, samt det ljusa sandlager som iaktogs i den nordvästra delen av schakt 4. Vi tolkar brädrester som golvbrädor, även om det inte kan uteslutas att det rör sig om ett utrasat väggparti. Lerlagret tillsammans med fynden i ruta 4 av hårt bränt tegel tolkas som rester efter en eldstad. Troligen kan det ljusa sandlagret tolkas som ett isolerande lager under ett golv. Mot denna bakgrund kan ett förslag på husplacering ges, se illustration 28.

De plogfårar vilka registrerats som fossil åker (anläggning 6) sammanfaller med odlingsmark markerad på karta från 1757 och 1858. På ekono-

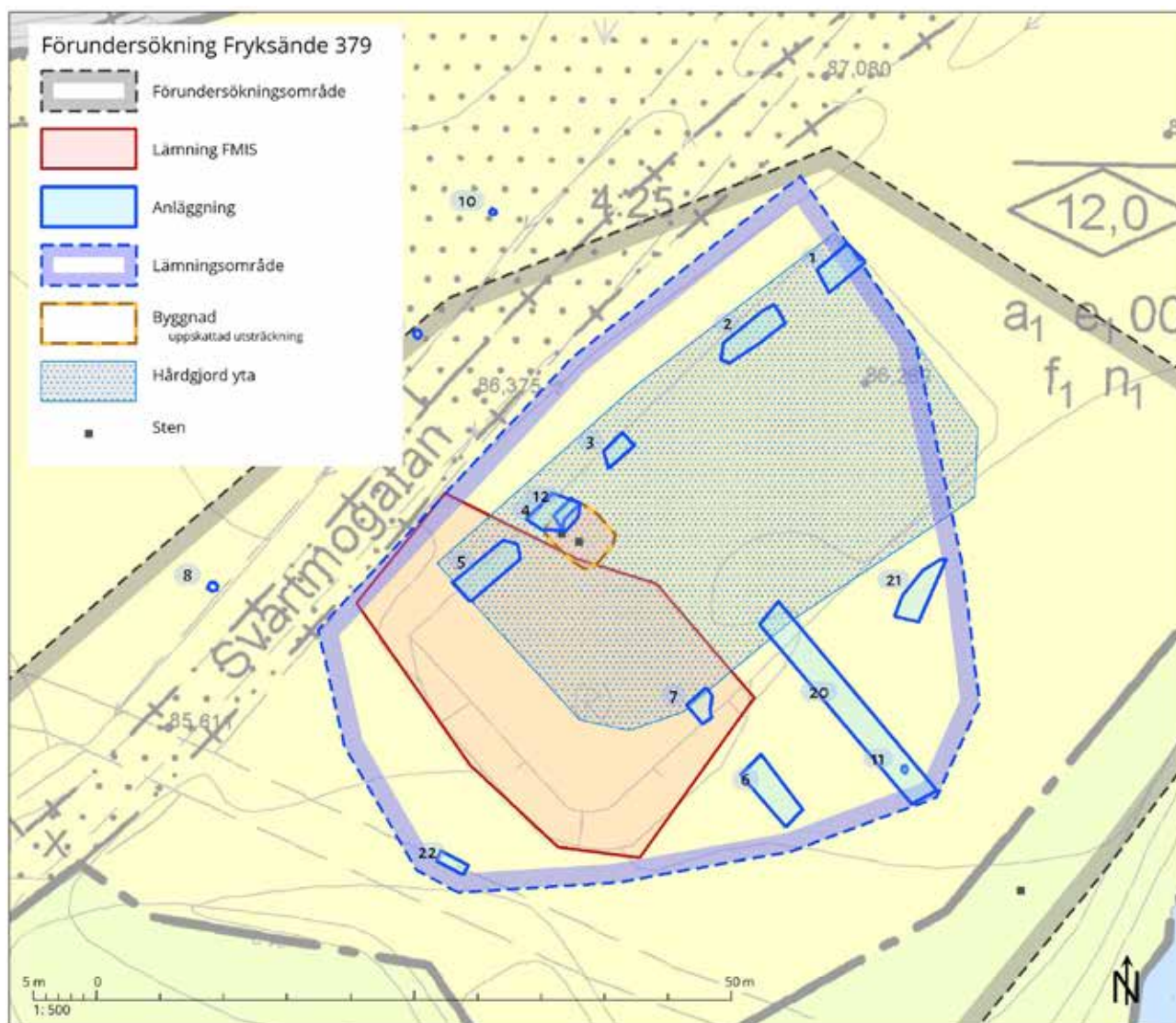

Illustration 28. Anläggningar, stenar och den uppskattade utsträckningen för husplats inom Fryksände 379. På kartan är även gammal respektive ny begränsning för förlämningen markerad. Plankarta tillhandahållen av Torsby bostäder.

miska kartan från 1966 är området markerat som betesmark. Det innebär att markanvändningen som odlingsmark har en start på 1700-talets mitt och avslutas någon gång mellan 1858 och 1966. Det går alltså inte med säkerhet avgöra om plogfårorna kan knytas till den äldre odlingsfasen. Oavsett vilket utgör de ett fysiskt spår av odlingskontinuitet från 1700-talet, vilket motiverar att anläggningen registreras som fossil åker.

Anläggningarna 8-11 påminner mycket om varandra. De är ungefär lika stora och djupa. Det som styrktolkningen om de primärt varit en eldstad eller ej är om det fanns kol i botten av anläggningen. Det gjorde det i anläggning 9 och 11 varför dessa bedömdes som härdar.

Fynden från anläggning 21, i schakt 16, bestående av bland annat taktegel, murtegel, glas, spik, järnslag och flintgods, kan möjligen indikera ytterligare ett hus på platsen. En annan förklaring kan vara att fynden härrör från en avfallshög.

Ett tydligt utkastlager framkom i schakt 14, anläggning 22. Schaktet togs upp i slänten sydväst om terrasskanten. I detta framkom bland annat tegel, glas, spik, bränt ben och yngre rödgods. Fynden i stort överensstämmer väl med fyndmaterialet i schakt 1 kring husplatsen.

Enligt fyndanalysen tillhör samtligt keramiskt material perioden 1750-1850. Det yngre glaserade rödgodset har tillhört fat och skålar, och kan sannolikt dateras till 1700-talets senare del. Att det inte finns något äldre rödgodsmaterial påvisar bland annat avsaknaden av trefotsgritor, vilka normalt gick ut bruk i mitten av 1700-talet. Det yngre rödgodset är koncentrerat inom schakt 1 kring husplatsen och i utkastlagret i schakt 14.

Flintgods börjades tillverkas på mitten av 1700-talet, och merparten av flintgodsskärorna som påträffats inom Fryksände 379 har tillhört fat från sent 1700-tal. Här avviker flintgodset i schakt 16, där de blåglaserade skärorna tillhört fat eller tallrikar från 1800-talets första del. Den ensamma porslinsbiten som påträffades i schakt 1, tillhörande en skål av europeiskt ursprung med café-au-lait glasyr, dateras till kring år 1800.

Glasmaterialet har inte givit underlag för någon närmare datering. Kritpiporna saknar daterbara dekorelement och kan därför endast dateras till den generella perioden 1600-tal till 1800-tal. Inget av det övriga fyndmaterial som påträffats inom Fryksände 379 avviker tydligt från dateringen 1750-1850.

Arkivanalysen visar att en utflyttning av gården till Björkholmen karterades 1757. I och med att denna karta är resultatet av en rättslig konflikt kring nyodlingar i området kan vi förutsätta att gården flyttats i nära anslutning till denna tidpunkt. Det är rimligt att anta att gården säljs i och med Karin Nilsdotters död 1820, och laga skifteskartan från 1858 visar att markanvändningen senast vid detta tillfälle övergått till åker utan markerade byggnader.

Såväl arkivanalysen som fyndmaterialet visar på att gården som registrerats som Fryksände 379 maximalt har varit bebodd från 1750-talet till 1850-talet.

Genom förundersökningen har begränsningen av Fryksände 379 justerats, se illustration 28. Begränsningen har gjorts utifrån de anläggningar som framkom samt deras bevarandegrad. Fynden vid den förmodade husplatsen visar att det även inom den hårdgjorda ytan kan finnas bevarade delar av fornlämningen.

L2018:1512

Den nordöstra delen av Fryksände 378 gav inte några historiska fynd. Däremot finns en rund grundstruktur vilken för tankarna till ett lusthus. Eftersom det legat en dansbana på Björkholmen är det inte orimligt. Fynden domineras av buteljglas och kapsyler, det förekommer även spikar och än mer recenta fynd som cigarettändare i plast. Denna struktur har genom förundersökningen registrerats som en övrig kulturhistorisk lämning med lämningsnummer L2018:1512. Avgränsningen har gjorts mot bakgrund av undersökningsiakttagelser och det topografiska läget.

Vetenskaplig kunskapspotential

Övergripande för såväl Fryksände 378 och 379 som L2018:1512 är att de utgör en grund att

Illustration 29. Utsikt från Torsby herrgård, Björkholmen och undersökningsytan syns till höger i bild. Foto mot väster.

studera socioekonomiska strukturer. Såväl de materiella lämningarna inom fornlämningarna som arkiven ger ett fylligt material väl lämpade att beskriva industrialiseringsprocessens påverkan på människor i ett nordvärmländskt perspektiv.

Fryksände 378

Utredning och förundersökning visar att såväl järnframställning som bearbetning skett på platsen. Mycket tyder på att järnframställningen har skett före bruksanläggningen eller strax därefter under 1700-talet. Fornlämningen representerar därmed ett viktigt skede i den industriella utvecklingen, i Torsby såväl som inom en större region.

Endast en blästerbrukslämning i norra Värmland är undersökt. Detta skedde redan 1957. En undersökning av denna lämningstyp med moderna metoder kan därför förväntas generera mycket ny kunskap. Under 1990-talet utförde Högskolan i Värmland delundersökningar av ett antal sådana lämningar. De utgör därmed ett intressant referensmaterial. Förväntat fyndmaterial är ugsndetaljer och slagger, vilka kan analyseras avseende temperatur och kemisk sammansättning. Eventuellt kan halvfabrikat

eller restprodukter från tillverkning finnas vilka kan analyseras på liknande sätt. Kol kan användas för datering genom ^{14}C -analys och eventuellt även genom dendrokronologisk datering, om den senare går att utföra ger den en noggrannare datering. För att ytterligare förstå hur platsen organiserats kan en markkemisk undersökning företas av ytan.

Fryksände 379

I länet finns fyra undersökta by-/gårdstomter, nämligen Borgvik 46:1, Grava 104:2, Karlstad 179 samt Stora Kil 191, alla i södra Värmland. Dessutom finns, inklusive Fryksände 379, 13 delundersökta by-/gårdstomter. Endast två av dessa är belägna i norra Värmland, Fryksände 379 och Dalby 776:1.²⁴ Det finns således en stor potential i att undersöka en gårdstomt i norra Värmland, resultat som skulle bidra till grundforskning i ämnet. En undersökning kan också utgöra grund för en regional analys avseende exempelvis fyndsammansättning.

Inom Fryksände 379 finns bevarade rester efter minst ett hus. Dessutom har ett avfallslager definierats. Dessa kan studeras för att tydliggöra produktionen inom gården. På grund av de

²⁴ FMIS 2018

störningar som förekommit inom Fryksände 379 är det möjligt men inte säkert att även struktur för hur gården varit organiserad kan tas fram. Om så är möjligt kan även den utgöra grund för en regional analys.

Arkivmaterialet i form av historiska kartor med tillhörande handlingar, kyrkoböcker och bouppteckningar ger en god möjlighet att fördjupa kunskapen om gården och dess förhållande till bruket, samt socioekonomiska förhållanden kopplat till detta.

L2018:1512

Lämningarna efter dansbana och andra anläggningar samt fynden från 1900-talet är intressanta ur ett nutidsarkeologiskt perspektiv. Det finns människor i Torsby med minnen från tiden då dansbanan existerade. Mot denna bakgrund finns det goda skäl att inkludera en undersökning av dansbanan och insamling av minnen runt denna med ett publikt program i samband med en eventuell arkeologisk undersökning av Fryksände 378.

Pedagogisk kunskapspotential

Den pedagogiska potentialen för både Fryksände 378 och 379 bedöms vara hög. Detta bland annat på grund av lämningarnas centrumnära och lättillgängliga läge. Denna potential förhöjs av den mänskliga aspekten i resultaten, då det går att komma enskilda individer nära genom fynd- och arkivmaterialet. Dessutom har platsen och dess visuella plats i landskapet, med koppling till Torsby bruk, en stor potential vid till exempel guidning, *illustration 29*.

Utvärdering av undersökningsplanen

I undersökningsplanen budgeterades inte för några naturvetenskapliga analyser. I samband med fältarbetet togs i samråd med länsstyrelsen ett beslut om att omfördela en del av medlen för konservering till vedartsanalys och ¹⁴C-analys.

Vidare lät vi Torbjörn Brorsson (Kontoret för keramiska studier) göra en analys av keramikmaterialet för att säkrare kunna tidsbestämma fyndmaterialet, även denna bekostades genom en omfördelning av medel från konservering.

Frågeställningen om lämningarna inom Fryksände 378 var samtida med gårdstomten Fryksände 379 eller äldre har inte kunnat ges ett definitivt svar. Datering genom ¹⁴C-analys antyder att järnframställningsugnar är äldre, men egenåldern på materialet är okänd och därför kan inte en samtida datering uteslutas. Fyndet av grönt fönsterglas i den undersökta och ¹⁴C-analyserade anläggningen kan tyda på en datering samtida med gården. I ljuset av den allmänna utvecklingen i norra Värmland bör dock ugnarna vara använda före brukets anläggning, eller strax därefter.

Förslag på vidare åtgärder

I dagsläget kan båda fornlämningarna sägas vara relativt skyddade mot förstörelse då det inte föregår några större aktiviteter i området. Kulturlandskapet anser att under förutsättning att föreliggande detaljplan genomförs bör såväl Fryksände 378 som 379 undersökas. Även om delar av fornlämningarna inte tas i anspråk för bebyggelse kommer den ändrade markanvändningen att innebära en ökad risk för förstörelse av kvarliggande del av fornlämningarna varför dessa bör tas bort i sin helhet inom planområdet.

Frågor om jämlikhet/ojämlikhet och demokrati tas upp i Kulturlandskapets kunskapsuppbyggnadsprogram. Vår bedömning är att vid en undersökning av någon av fornlämningarna bör detta vara en prioriterad frågeställning.²⁵

För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken (eller sjöbotten) som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen från fall till fall.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen.

²⁵ Kulturlandskapet 2016

Källor

Litteratur

Björklund, Monica	2015	<i>Kulturmiljöutredning rörande Björkängen, Herrgårdsdammen Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län.</i> 2015:27. 'Värmlands Museum.
Kulturlandskapet	2016	<i>Arkeologiskt kunskapsbyggnadsprogram 2016.</i> Kulturlandskapet rapporter 2016:6.
Olsson, Hans	2015	<i>Arkeolog utredning vid Björkholmen i Torsby. Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län.</i> 2015:49. Värmlands museum.
Olsson, Louise	2004	"Kritpipor från nordbohuslänska gårdar." I: <i>Gårdar från förr. Nordbohuslänsk bebyggelsehistoria utifrån arkeologiska undersökningar av tre medeltida gårdar.</i> Red. Gundela Lindman. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter 56.
Stiernstedt, August Wilhelm	1872	<i>Beskrifning öfver svenska kopparmynt och polletter. II. Polletter.</i>
Svensson, Eva	1998	<i>Människor i utmark.</i> Lund Studies in Medieval Archaeology 21.

Digitala analysrapporter publicerade genom Fornreg

Brorsson, Torbjörn	2019	<i>PM Fyndanalys Fryksände 379.</i>
Calcagnile, Lucio	2019	<i>CEDAD: 2019_0022</i>
Danielsson, Erik	2018	<i>Vedartsanalyser på material från Värmland, Fryksände 378.</i> Vedlab rapport 18116.

Digitala källor

FMIS	2018	Fornsök, http://www.fmis.raa.se Besökt 2018-10-16
Sveriges Bryggerier	1994	http://sverigesbryggerier.se/om-oss/historia/bryggeriernas-historia/gamla-bryggerier-enligt-bryggerinamn/
Sveriges Bryggerier	2018	https://sites.google.com/site/sverigesbryggerihistoria/home

Muntliga källor

Walfridsson, Anders	2018	
---------------------	------	--

Kartor

Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv	1757	Inäodelning, Fryksände socken, Torsby. Akt 17-fre-5
Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv	1858	Laga skifteskarta. 17-FRE-143.

Arkiv

Fryksände kyrkoarkiv		Död- och begravningsböcker, SE/VA/13131/F I/1 (1749-1807)
Fryksände kyrkoarkiv		Död- och begravningsböcker, SE/VA/13131/F I/2 (1808-1854)
Fryksände kyrkoarkiv		Husförhörlängder, SE/VA/13131/A I/8 (1764-1768)
Fryksände kyrkoarkiv		Husförhörlängder, SE/VA/13131/A I/13 (1804-1812)
Fryksände kyrkoarkiv		Husförhörlängder, SE/VA/13131/A I/14 (1812-1821)
Nya Wermlandstidningen	1858-05-08	https://tidningar.kb.se/
Fryksdals övre tingslags häradsrätts arkiv		Bouppteckningar, SE/VA/11145/F II/3 (1811-1820)

Bilagor

1 Schakt	22
2 Rutor	33
3 Fynd Fryksände 378	34
4 Fynd Fryksände 379	36
5 Anläggningar	37
6 Schakt och anläggningar från AU och FU	38

Bilaga 1 - Schakt

Schakt nr	Längd m	Minsta dj m	Största dj m	Jordart	Lager	Anl	Fynd	RAÄ nr / Fornreg
1	20	0,35	0,35	Sand	0-0,35 påfört grus, i botten sand. Schaktet täcktes med markduk före igenläggning.	Ja	Ja	379
2	26	0,4	0,45	Sand	NO: 0-0,35 humös sand med lite grus, i botten sand. SV: 0-0,35 påfört grus, i botten sand.	Ja	Ja	379
3	18	0,3	0,4	Sand	0-0,2 humös sand m sten, 0,2-0,35 grusig sand, i botten sand. På några ställen fanns tunt lager med grus. I N delen av schaktet fanns några små fickor med kol.	-	-	379
4	30	0,2	0,45	Sand	I V 0-0,3 humus, i botten sand. Vid terasskanten 0-0,35 påförd grus, därunder sand. (Terasskanten består av ca 0,4 m påförd material.) Mittpartiet nedschaktat till sanden. I anslutning till lerlagret framkom ett ljust sandlager tydligt avgränsad mot på omgivande sanden. Den NV delen av schaktet täcktes med markduk. Inga anläggningar i resten av schaktet har rensats fram eller täkts över.	Ja	-	379
5	5	0,3	0,3	Sand	0-0,3 humus, i botten sand.	-	-	379
6	40	0,3	0,35	Sand	0-0,30 humus, i botten sand, enstaka plogfårar skär ner djupare.	Ja	Ja	379
7	38	0,3	0,6	Sand	P1: 0-0,40 humus, 0,40-0,45 kulturlager m kol, sand. P2: 0-0,15 humus, 0,15-0,60 varviga sandlager. P3: 0-0,20 påförd grus därunder sand	Ja	Ja	379
8	27	0,25	0,4	Sand	0-0,25 humus, 0,25-0,40 sand.	Ja	Ja	L2018:1512
9	10	0,2	0,3	Sand	0-0,15 humus, i botten sand.	Ja	Ja	L2018:1512
10	17	0,15	0,45	Sand	0-0,15 humus, i botten sand. Prov taget i anläggning 15.	Ja	Ja	378
11	9	0,15	0,25	Sand	0-0,15 humus, i botten sand. Den stora gropen (A14) innehåller mycket recent material i ytan.	Ja	Ja	378
12	3	0,4	0,45	Sand	0-0,25 humus, i botten sand.	-	-	378
13	3	0,4	0,4	Sand	0-0,25 humus, i botten sand. I schaktet finns en grop med modernt avfall samt i kanten mot bäcken ett utkastlager med recent material.	-	-	378
14	3	0,5	0,6	Sand	0-0,50 humus, 0,50-0,60 humös sand (kulturlager), ej grävt i botten. N delen av schaktet grävt ned till kulturlagret. Markduk i botten.	Ja	Ja	379
15	9	0,4	0,4	Sand	0-0,35 humus, 0,35-0,40 sand, fläckvis humös. Fläckvis rester efter kulturlager med kol o järndetaljer.	-	Ja	379
16	10	0,2	0,3	Sand	0-0,20 humus, sand i botten. De S 7 metrarna innehåller ett tunt kulturlager, delvis genomplöjt. Gruset tar vid i N änden av schaktet.	Ja	Ja	379
17	16	0,3	0,3	Sand	0-0,25 humus, i botten sand. Plogfårar i schaktets längdriktning.	-	Ja	379

Ruta nr	Längd m	Minsta dj m	Största dj m	Lager	Anlägg- ning	Fynd	Prov	RAÄ nr / Fornreg
1	1	0,35	0,5	Stick 1: Sand, flammig. Stick 2: Sand med svart stråk (dike?). Stick 3: Sand med svart stråk, tydlig dikesprofil. St 3 mest fynd, flera kritpipsfragment, i diket mindre skärvida stenar.	Ja	Ja	-	379
2	1	0,4	0,45	Sand, från gulvit, brun till grå, innehåller måttligt med kolbitar.	Ja	Ja	-	379
3	1	0,4	0,45	Sand; humös sand grå till mörkgrå, innehåller kol till skillnad fr sanden.	Ja	-	-	379
4	1	0,3	0,35	Lera i halva ytan, humös sand med lerfragment i andra halvan. Tegelkonc i N delen. Flat sten i S. Tolkning: isolerande golvmaterial.	Ja	Ja	-	379
5	1	0,4	0,45	0-0,1 humus, 0-0,35 påförd grus, 0,35-0,40 kulturlager, i botten silt. Kulturlager i SV delen 0,03 tjock, i Ö delen närmast noll. Sållat, obs lagret lite tjockare i profil, alltså lite bortgrävt i schaktet.	Ja	-	-	379
6	1	0,3	0,35	Stick 1: Flammig sand, syllstenar och del av väggränna.	Ja	Ja	-	L2018:1512

Bilaga 3 - Fynd Fryksände 378

Fyndlista. RAÄ 378, Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län. Projekt nr1827-1 FU.									
Fynd nr	Material	Sakord	Undertyp	Hemvist	Lager	Antal	Vikt (g)	Kommentar	
1	Bränd lera	Blästerskydd		A15, Fp2	0,05 m dj	9	163	Smält insida. Satt i gropens Ö-sida	Tillvarataget
2	Bränd lera	Lerplatta		A15, Fp2	0,05 m dj	1	5	Grov lera. Hårt bränd	Tillvarataget
3	Slagg	Järnslag		A15	Ytligt rensfynd	2	62	Med Cu-leg. Passbitar	Tillvarataget
4	Slagg	Järnslag		A15	0,2 m dj	1	176	Skälla i mitten av gropen	Tillvarataget
5	Slagg	Koksslag		A15	0,4 m dj	1	3		Tillvarataget
6	Bränd lera	Lerplatta		A15	0,4 m dj	1	1		Tillvarataget
7	Glas	Fönsterglas		A15	0,4 m dj	1	1	I profilväggen	Tillvarataget
8	Ben	Bränt ben		A15	0,2 m dj	3	1		Tillvarataget
9	Stanniol	Godispapper		R6	Stick 1	1	1	Mazetti, hassel	Ej tillvaratagen
10	Plast	Luskam		R6	Stick 1	1	4	Dubbelkam	Ej tillvaratagen
11	Järn	Okänt föremål		R6	Stick 1	1	4	Korroderat	Ej tillvaratagen
12	Glas	Butelj		R6	Stick 1	14	30	Grönt, brunt, ofärgat	Ej tillvaratagen
13	Järn	Spik		S8, Fp1		1	20		Ej tillvaratagen
14	Keramik	Kärl	Flintgods	S8, Fp1		1	1		Ej tillvaratagen
15	Bränd lera	Tegel		S8, N-del	Rensfynd	1	1		Ej tillvaratagen
16	Glas	Fönsterglas		S8, N-del	Rensfynd	1	1	Grönt glas	Ej tillvaratagen
17	Cu-leg	Okänt föremål		S8, N-del	Rensfynd	1	1	Från glödlampa?	Ej tillvaratagen
18	Glas	Dricksglas		S8	Rensfynd	1	1		Ej tillvaratagen
19	Aluminium	Kapsyl		S8	Rensfynd	1	1	text: BFA = Bryggeri AB Fryksdalen (1904-1983)	Ej tillvaratagen
20	Aluminium	Kapsyl		S8, S-del	Rensfynd	8	10	3 st SVEA FLIPSTAD = Svea ångbryggeri, Filipstad, (1868-1964)	Ej tillvaratagen
21	Glas + Cu-leg	Glödlampa		S8, S-del	Rensfynd	2	8		Ej tillvaratagen
22	Glas	Butelj		S8, S-del	Rensfynd	3	19	Brunt o ofärgat glas	Ej tillvaratagen
23	Järn	Bleck		S8, S-del	Rensfynd	1	3		Ej tillvaratagen
24	Järn	Spik		S8, S-del	Rensfynd	5	35	1 hästkosöm, 4 vanliga	Ej tillvaratagen
25	Slagg	Järnslag		S8, S-del	Rensfynd	1	23		Ej tillvaratagen
26	Glas	Butelj		S9, S-del	Rensfynd	5	26	Ofärgat glas	Ej tillvaratagen
27	Järn	Spik		S9, S-del	Rensfynd	1	9	Handslagen	Ej tillvaratagen
28	Järn	Okänt föremål		S9, S-del	Rensfynd	1	45		Ej tillvaratagen
29	Slagg	Järnslag?		S9, S-del	Rensfynd	1	9	Lätt vikt	Ej tillvaratagen

Fyndlista. RÅA 379, Fryksände socken, Torsby kommun, Värmlands län. Projekt nr1827-1 FU.									
Fynd nr	Material	Sakord	Undertyp	Hemvist	Lager	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Fyndstatus
1	Bränd lera	Murtegel		S1-4 R4	1	5	542	Lågt bränd. Grov lera, organiskt	Ej tillvaratagen
2	Ben	Bränt ben		S1		2	1		Tillvaratagen
3	Ben	Bränt ben		S1 R1	2	11	4		Tillvaratagen
4	Bränd lera	Murtegel		S1 R1	2	19	52	Lågt bränd. Grov lera, organiskt	Ej tillvaratagen
5	Slagg	Järnslag		S1 R1	2	6	90	Möjligtvis något korroderat föremål	Ej tillvaratagen
6	Glas	Fönsterglas		S1 R1	2	6	4	4 st grönt, 2 st vitt	Ej tillvaratagen
7	Glas	Butelj		S1 R1	2	1	1	Grönt glas	Ej tillvaratagen
8	Keramik	Kritpipa		S1 R1	2	2	5	Skaft	Ej tillvaratagen
9	Keramik	Skål	Porslin	S1 R1	2	1	6	Café au lait glasyr. Blå mönster	Tillvaratagen
10	Keramik	Kärl	Yngre rödgods	S1 R1	2	1	1	Gul glasyr	Tillvaratagen
11	Bränd lera	Tegel		S1 R1	1	8	61	Murtegel och golvtegel	Ej tillvaratagen
12	Slagg	Järnslag		S1 R1	1	1	6		Ej tillvaratagen
13	Järn	Spik		S1 R1	1	1	5	Handslaget	Ej tillvaratagen
14	Glas	Fönsterglas		S1 R1	1	1	2	Grönt glas	Ej tillvaratagen
15	Keramik	Kritpipa		S1 R1	1	1	1	Fragment	Ej tillvaratagen
16	Keramik	Fat	Yngre rödgods	S1 R1	1	1	1	Skandinavien	Tillvaratagen
17	Ben	Bränt ben		S1 R1	1	2	1		Tillvaratagen
18	Keramik	Kritpipa		S1 R1	3	4	14	Skaft	Ej tillvaratagen
19	Glas	Fönsterglas		S1 R1	3	8	8	Grönt glas	Ej tillvaratagen
20	Glas	Butelj		S1 R1	3	2	4	Grönt glas	Ej tillvaratagen
21	Ben	Obränt ben		S1 R1	3	1	1		Tillvaratagen
22	Ben	Bränt ben		S1 R1	3	13	3		Tillvaratagen
23	Keramik	Skål	Fajans	S1 R1	3	1	2	1750-1850	Tillvaratagen
24	Slagg	Järnslag		S1 R1	3	9	493		Ej tillvaratagen
25	Bränd lera	Murtegel		S1 R1	3	6	1928	Sintrat. Spisfundament. Grov lera	Ej tillvaratagen
26	Bränd lera	Infodring		S1 R1	3	31	93	Möjligtvis tegel.	Ej tillvaratagen
27	Cu-leg.	Tråd		S1 R1	3	1	1		Ej tillvaratagen
28	Järn	Nit		S1 R1	3	1	3		Ej tillvaratagen
29	Järn	Hästkösöm		S1 R1	3	2	5		Ej tillvaratagen
30	Järn	Nit		S1-4 R4	1	1	7		Ej tillvaratagen

Illustration 30 (vänster). En luskam och en bit av ett godisomslag, fynd 10 respektive 9 från Frylsände 378/L2018:1512. Illustration 31. En bit glaserat rödgods, fynd 44, från schakt 1 inom Fryksände 379. Foto: Linda Wigert.

Illustration 32. Profil av anläggning 18. Den har tolkats som en grop efter en fällsten i anslutning till blästugnen. Foto mot nordväst.

Illustration 33. Profil av anläggning 15. Foto mot nordväst.

Anl nr	Hemvist	Typ	Djup u my m	Beskrivning	RAÄ nr / Fornreg
1	S 2	Kulturlager	0,4	Ett grått sandlager överlagrar flera oregelbundna kolkoncentrationer. Oregelbundet, 3 x 2 m stort.	379
2	S 2	Kulturlager	0,3	Lagret utgörs av partier med kol och fynd i gråfärgad sand. Oregelbundet, 7 x 2 m stort.	379
3	S 1	Kulturlager	0,35	Fläckar med grå sand och kol. Oregelbundet, 2,5 x 1,5 m stort.	379
4	S 1	Kulturlager	0,35	Grå sand med kol. Oregelbundet, 4 x 3 m stort.	379
5	S 1	Kulturlager	0,35	Grå sand med kol. Oregelbundet, 6 x 2 m stort.	379
6	S 4	Fossil åker	0,3	Inom ytan finns 8 plogfårar, vilka har ett största djup på 0,0,3 m, fyllda med humös sand med kol. Oregelbundet, 6 x 2 meter stort.	379
7	S 4	Kulturlager	0,35	Grå sand med kol. Kulturlagret bevarat under terasskanten. Oregelbundet, 2 x 2 m stort.	379
8	S 6	Grop	0,35	Sand med kol och vit urlakning. Rund, 2 x 2 m stor.	379
9	S 6	Härd	0,35	Anläggningen är ca 0,08 m dj, innehåller rikligt med kol, varviga sandlager. Oval, 0,6 x 0,5 m stor och 0,08 m djup.	379
10	S 6	Grop	0,35	Måttligt med kol, varviga sandlager, 0,07 m djup. Troligen botten av anläggningen som blivit utplöjd.	379
11	S 7	Härd	0,5	Grå sand med kol, varviga lager. Rund, 0,5 x 0,5 m stor och 0,10 m djup.	379
12	S 1	Rester av brädor	0,3	Brädor/brädavtryck i Ssv riktning, ungefär parallellt med ett ev golv. Rektangulär, 1,3 x 1,7 m stor.	379
13	S 8	Ränna / husgrund	0,25	Yttre begränsning ljusgrå sand, inre del brunfärgad humös sand med kol, fynd, 5 syllstenar. Stenar från 0,15-0,45 m stora, storleken är uppskattad. Rund, 7 x 7 m stor.	L2018:1512
14	S 11	Grop	0,25	Rund anläggning med vit sand och kol i kanten, sand brun i ytterkanten och humös sand i centrum. Rund, 3 x 2 m stor, troligen mer än 0,8 m djup.	378
15	S 10	Blästerugn	0,2	Slagg i fyllningen, sintrad lera med metalloxid i kanten på gropen. Sekundärfyllning: 0,15 flammig humös sand, sandlins 0,03-0,05 m tjock. Primärfyllning: sand något fläckig. Fynd av planglas, brända ben, måttligt med kol. Rödbränd sand i kant och botten. O sidan sintrad lera med oxidering. Avtryck av sten NO om anl A 18. Troligen rund, 1,6 x 1 m stor i schaktet och 0,65 m djup.	378
16	S 10	Blästerugn	0,2	Sand, i centrum humös sand. Troligen rund, 1,5 x 0,8 m stor i schaktet.	378
17	S 10	Blästerugn	0,2	Sand, i centrum humös sand. Troligen rund, 2,1 x 2,1 m stor i schaktet.	378
18	S 10	Stenlyft	0,2	Sand, gråaktig. Städ/fällsten? Rektangulär, 0,35 x 0,25 m stor och 0,2 m djup.	378
19	S 11	Grop	0,2	Kol och vit urlakad sand. Troligen utkastlager från anläggningen intill. Oval, 0,6 x 0,3 m stor i schaktet.	378
20	S 7	Kulturlager	0,25	Sand med kol och fynd. Oregelbunden, 7 x 2 m stor.	379
21	S 16	Kulturlager	0,25	Grå sand med kol och fynd. Oregelbunden, 6 x 2 m stor.	379
22	S 14	Kulturlager	0,5	Grå sand med kol och fynd. Oregelbunden, 3 x 1 m stor. Lagret inte grävt till botten varför tjockleken är minst 0,1 m. Troligt utkastlager.	379

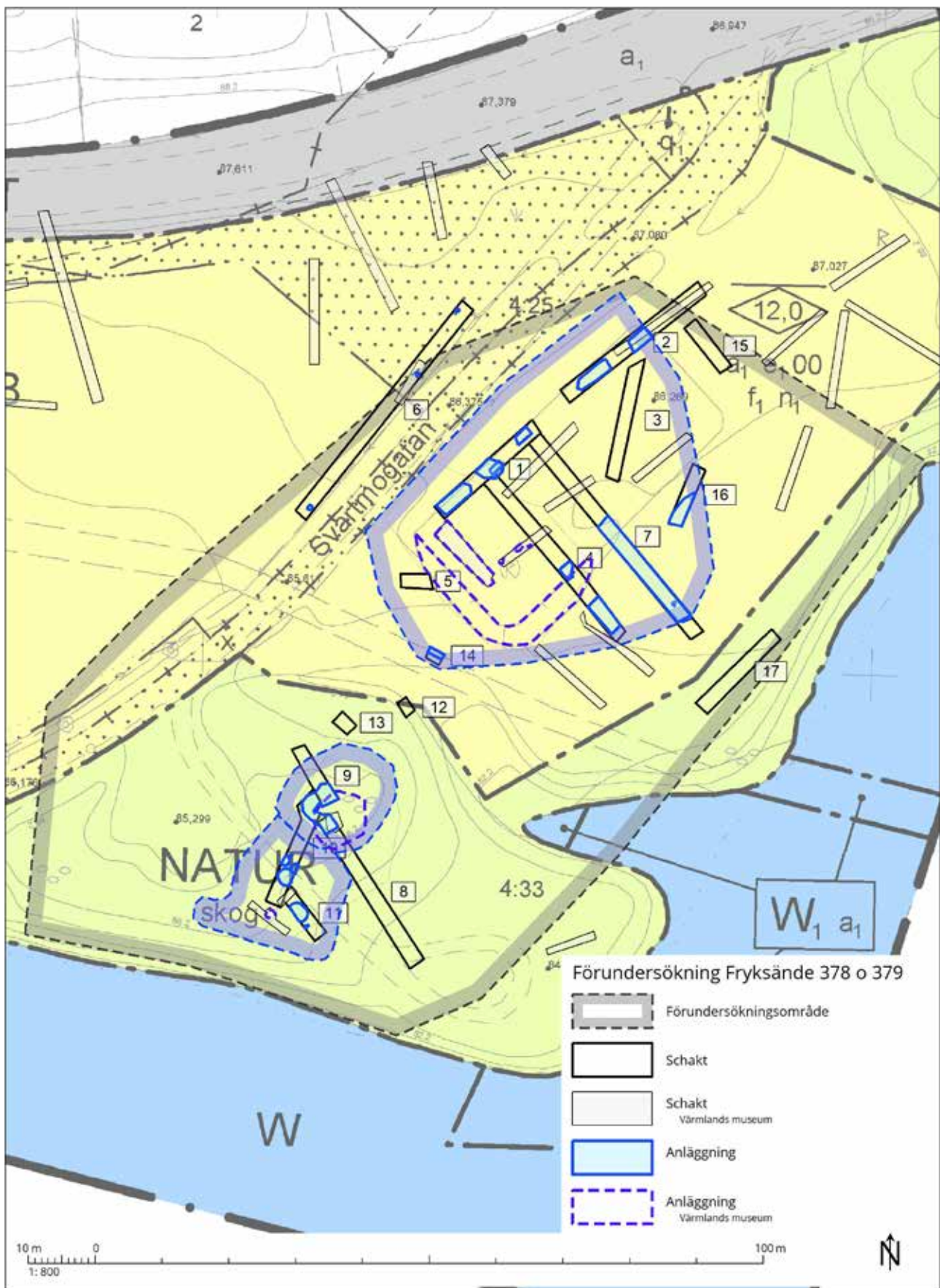
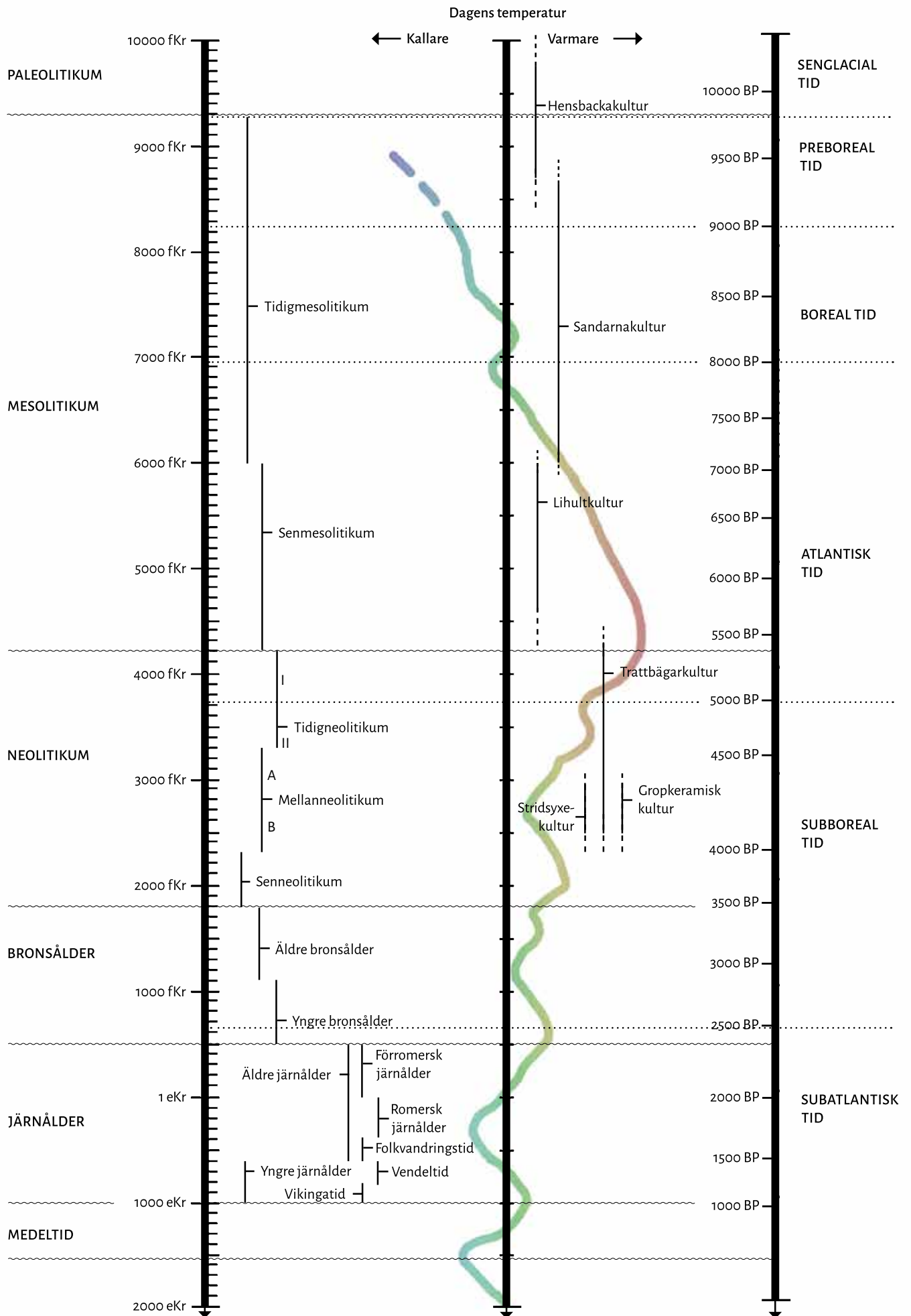

Illustration 34. På kartan har schakt och anläggningar från såväl den arkeologiska utredningen som förundersökningen redovisats.

Sammanställd av: Swedberg & Östlund. Källor: Andersson & Ragnesten (red) 2005, Nielsen 1993, Svedhage 1996, Welinder, Pedersen, Widgren (red) 1998 samt OxCal

**RAÄ 378 och 379, Fryksände socken, Torsby kommun,
Värmlands län
Arkeologisk förundersökning**

Vid Björkholmen i centrala Torsby utförde Kulturlandskapet i november 2018 en förundersökning av två fornlämningar i form av en gårdstomt och en smedja. Gårdstomten är från 1700-talet. Fynden bestod främst av diverse porslin och järnföremål. Arkivmaterial visar att gården var bebodd mellan 1750-talet och, som längst, fram till 1850-talet. Såväl fynd som arkivmaterial ger bilden av ett fattigt medelklasshushåll.

Vid förundersökning av smedjan och dess närområde framkom järnframställningsugnar. En av dessa daterades till tiden före gården, eventuellt till tiden före Torsby bruk, vilket grundades senast år 1693.

www.kulturland.se